

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

HAFIZ ŠIRAZI
DIVAN

دیوان حافظ

S PERZIJSKOG PREVEO:
BEĆIR DŽAKA

دیوان
حافظ

تصحیح: دکتر حسین الجهی (قشای)
علامہ حسین میرخان
آئینہ شمع نوان ایرا حدیث اشارت پوسٹ
آبانامہ
۱۳۶۷

**HAFIZ ŠIRAZI
DIVAN**

(Hadže Šemsuddin Muhammed ibn
Muhammed Hafiz Širazi: *DIVAN*)
prijevod na bosanski jezik
sa originalom na perzijskom jeziku

S perzijskog preveo:
Prof. dr. Bećir Džaka

Stilizacija teksta:
Amina Šiljak-Jesenković
Asmir Kujović
Muamer Kodrić

Likovno oblikovanje:
Tarik Jesenković

Ilustracije:
Mahmud Farshchian

Izdavač:
Naučnoistraživački institut "IBN SINA"
Potok 24, 71000 Sarajevo, BiH;
Tel. 23 36 41, Fax. 23 36 42
E-mail: otok@bih.net.ba
www.ibn-sina.net

Za izdavača:
Prof. dr. Abdoulreza Jamalzadeh

Glavni i odgovorni urednik:
Saeid Abedpour

Recenzenti:
Prof. dr. Amir Ljubović
Prof. dr. Esad Duraković

Redaktura prijevoda:
Doc. dr. Namir Karahalilović
Dr. Mubina Moker

Rječnik stranih, manje poznatih izraza:
Doc. dr. Namir Karahalilović
Dr. Mubina Moker

Kratki pojmovnik irfanskih termina:
Nermin Hodžić
Ahmed Zildžić

Predgovor:
Dr. Taqi Pournamdaryan

Lektor:
Prof. dr. Senahid Halilović

Korektori:
Sabaheta Tabak
Hajra Husejnović-Polovina

DTP
Tarik Jesenković

Tiraž.
1.000

HAFIZ ŠIRAZI DIVAN

PRIJEVOD NA BOSANSKI JEZIK
SA ORIGINALOM NA PERZIJSKOM JEZIKU

S PERZIJSKOG PREVEO:
BEĆIR DŽAKA

Naučnoistraživački institut "IBN SINA"
Sarajevo
2006.

Štampanje ove knjige omogućili su:

Društvo iransko-bosanskog prijateljstva,

dr. Sejjid Kemal Harazi, bivši ministar vanjskih poslova I. R. Iran i

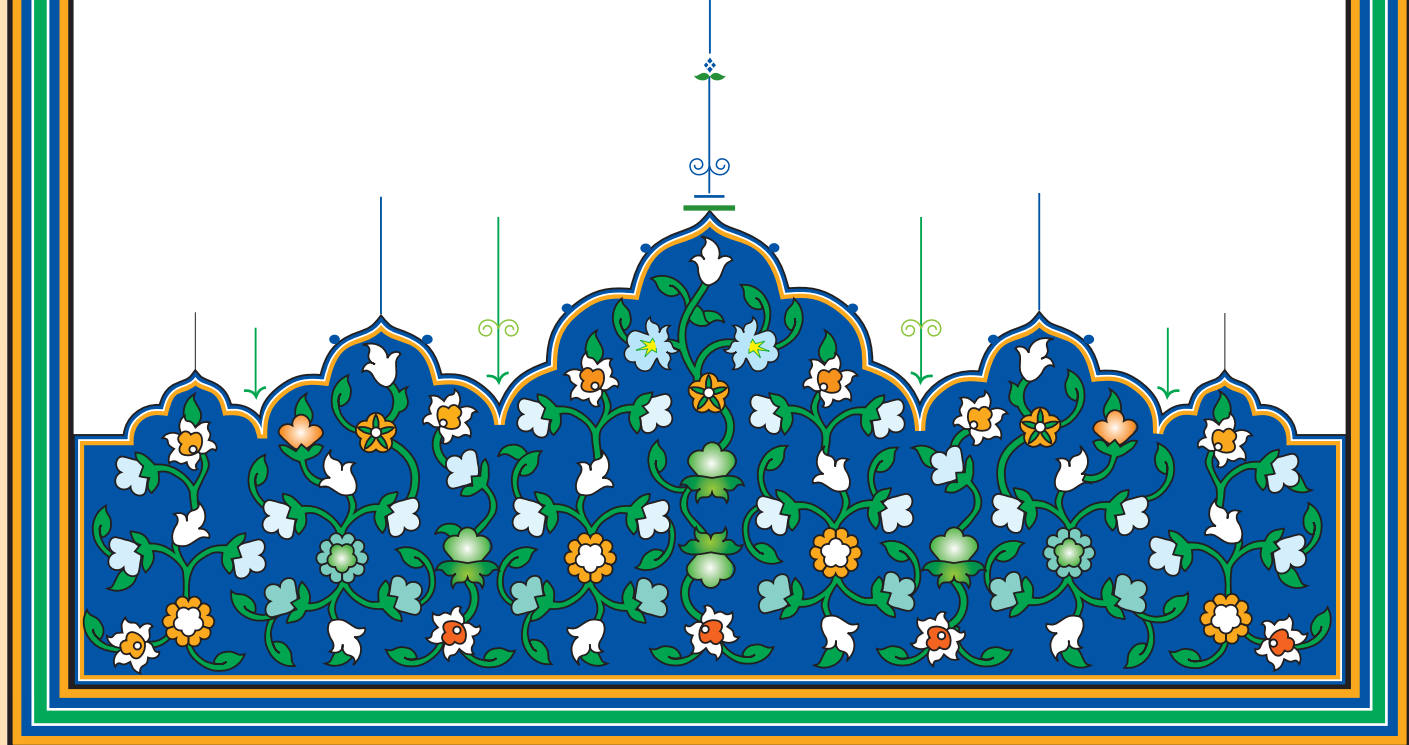
Muhammed Taherijan, bivši ambasador I. R. Iran u Bosni i Hercegovini.

SADRŽAJ

▪ Riječ izdavača	VII
▪ Predgovor	XII
▪ Hafiz Širazi - DIVAN	1
▪ Rukopisi Hafizova DIVANA u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu	523
▪ Rječnik stranih, manje poznatih izraza	525
▪ Kratki pojmovnik irfanskih termina	532
▪ Bilješka o prevodiocu	540
▪ Bilješka o autoru slika	541

RIJEČ IZDAVAČA

U ime Svevišnjeg

**ADŽE ŠEMSUDDIN MUHAMMED
IBN MUHAMMED HAFIZ ŠIRAZI**
jedan je od najvećih lirskih pjesni-
ka Irana. Njegova poezija manife-

stacija je složene i čudesne iranske kulture i odraz gnoze i vjerske mudrosti koja je u perzijskoj poeziji izražena na krajnje dopadljiv način. Jezik njegove poezije jeste jezik mudroslovlja i prilagođen je različitim razinama poimanja. Muhammed Gulendam, njegov prijatelj i učenik, koji je nakon smrti svog učitelja prvi sakupio njegovu poeziju, naziva ga *Mawlana al-Azam* (gospodar velikana), *Marhum al-Shahid* (milošću obuhvaćeni šehid), *Mafkhar al-Ulema* (ponos učenjaka), *Ostad-e neharir al-adiba* (učitelj majstora književnosti), *Shams al-mille va ad-din* (sunce naroda i vjere) Muhammed Hafiz Širazi.

Hafiz je živio u Širazu od 727. do 791. hidžretske godine (1325-1388). Dok je Hafiz još bio dječčacić, umro mu je otac – Behauddin Darfani, pa su se njegova braća raštrkala po svijetu, a Hafiz je ostao s majkom u Širazu. Njih dvoje živjeli su teško, siromaškim životom. Zato se, čim je malo stasao, Hafiz zaposlio u jednoj pekari u njihovoj mahali kao pekarski pomoćnik, ali ga je ljubav prema stjecanju znanja odvela u jedan onovremeni književni kružok. Mladost je proveo radeći i obrazujući se. Kasnije će se Hafiz potpuno posvetiti obrazovanju, posjećivao je predavanja učenjaka i književnika u Širazu i izučavao značajna vjerska i književna djela poput Zamahšerijevog *Kešafa*, *Motaliu al-Anzar* Kadija Bejdavija, *Miftah al-Ulum* Sekakija i mnoga druga temeljna štiva tog vremena. U pitanjima irfana – islamskog gnosticizma, bio je pod velikim utjecajem naučavanja Huseina ibn Mensura Halladža, šejha

Mahmuda Šabestarija, Ajnul-Kazata Hamadani-ja, Attara, Muhjiddina Arebija i Mevlane Rumi-ja. Hafiz se izučavanjem dviju temeljnih znanosti svoga vremena – šerijatskih nauka i književnosti, bavio zvanično, dok je irfan, zbog podozrivosti tadašnje uleme spram ove duhovne znanosti, proučavao tajno. Njegov učitelj Qavamuddin bio je vrstan učač Kur'ana, pa je Hafiz pred njim naučio Kur'an napamet i ovladao sa četrnaest melodika učenja – mekama Knjige Časne. Sam Hafiz u svojoj poeziji na nekoliko mjesta ukazuje na svoje znanje Riječi Božije, a kasniji antologičari slažu se da njegov nadimak i dolazi otud što je doista bio hafiz Kur'ana.

Hafiz je bio pjesnik duboko upućen u teoriju poezije, šerijatske i irfanske znanosti. Njegova urođena izvanredna darovitost, duboka promišljanja i bujna pjesnička mašta omogućili su mu da se na najbolji način uspije okoristiti ovim Božijim darovima, te je, uspjevši sublimirati svoju naročitu produhovljenost i pjesničko majstorstvo, stvorio vhunska i jedinstvena poetska ostvarenja u formi gazela. Svoja gnostička iskustva Hafiz je ispoljio u svojoj poeziji i upravo ta vrsta iskustva predstavlja unutarjni sloj njegove poezije. U svojim stihovima Hafiz je uspio parirati, pa čak ih i nadvisiti, najboljim gazelima i najuspjelijim stihovima Mevlane Dželaluddina Rumija, Sadija Širazija, Humama i Hodže Kermanija. Njegovu retoriku krasi najljepše stilske figure i izvanredna lucidnost u odabiru riječi, tako da je izvjesno kako je svaka riječ i svaki izraz pomno odabran i svrsishodno upotrijebljen. Hafizov inovativni i ingeniozni vokabular kojim iznosi svoja oštroumna promišljanja i gnostičke

spoznaje, te izuzetna dovitljivost i skladnost stihova i sposobnost da se na najbolji način okoristi naslijeđem svojih prethodnika u poeziji, učinili su da njegov *Divan* bude omiljen i među pukom i među znalcima poezije.

Specifičnost Hafizove poezije ogleda se u činjenici da su najsuptilniji gnostički smislovi, filozofske ideje i tvorevine njegove izvanredne mašte izraženi jezgrovito, najjasnijim i najpodesnijim izrazima. On u svakom bejtu, počesto i u svakom stihu, nudi sadržaj koji predstavlja svojevrsnu ideju. Ovakav stil pjevanja, koji ipak nije predstavljao ništa novo u perzijskoj poeziji, Hafiz je doveo do savršenstva, dao mu najprije-čiviju i najpodesniju formu, te su pjesnici nakon njega također nastojali da u svojim poetskim ostvarenjima svakim bejtom nude novu “temu” i ponude novu “ideju”, koristeći se za to što profinjelijim odabranim vokabularom. Malo-pomalo to će dovesti do rađanja posve novog poetskog stila, poznatog pod imenom *hindi* ili indijski. Druga specifičnost Hafizove poezije ispoljena je u njegovom umijeću da svojim stihovima podari naročitu slikovitost i estetsku vrijednost, uspijevajući pritom da ta estetičnost nipošto ne utječe na misaonost njegove poezije, tako da čitalac Hafizove poezije ne osjeća u njoj nikakvu “opterećenost estetskim”.

Hafiz nije bio sufija vezan za tekiju ili neki konkretan sufijski red, ali je, nedvojbeno, bio gnostik. Iako nije poznato ko je bio njegov duhovni učitelj, on u svojoj poeziji izričito ukazuje na postojanje njegovog učitelja, odnosno šejha. Inače, on je tajio svoje zanimanje za gnozu i u javnosti je nastupao kao neko ko se zanima za še-

rijatske i fikhske znanosti. Hafiz je za svog života samo jednom putovao van Širaza, a i tada se radi- lo o kratkoj posjeti otoku Hormuz u Perzijskom zaljevu. Još za života Hafiz je bio toliko glasov- it da su se razni lokalni emiri željeli susresti s njim. Hafiz jeste imao određene odnose s nekim lokalnim vladarima, ali, za razliku od dvorskih pjesnika, nije pokazivao sklonost ka bliskosti s političkim moćnicima.

Prevoditi Hafizovu poeziju s perzijskog na druge jezike iznimno je složen i težak zadatak. Neki pjesnici, štaviše, Hafiza smatraju neprevo- divim, jer u njegovoj poeziji često se sreću slo- ženice koje su predstavljale inovaciju i u samom perzijskom jeziku i koje iziskuju tumačenje i kod onoga kome je perzijski maternji jezik, pa je za takve izraze posebno teško pronalaziti ekviva- lente u drugim jezicima. Usto, kad neko kome je perzijski maternji jezik čita Hafizovu poeziju, svako malo nailazi na izraze koji mogu imati po dva ili tri značenja, a nerijetko se ispostavlja da su, ustvari, sva ona validna i smisljena u konkre- tnom stihu. Stoga nije nikakvo čudo da za pro- teklih petsto godina Hafizov *Divan* nije doživio svoj cjeloviti prijevod na bosanski jezik. Činje- nica jeste da su se, posebno u osmanskom perio- du, mnogi bosanskohercegovački pjesnici, alimi i poklonici tesavufa bavili Hafizom i izučavali njegovu poeziju, ali niko od njih nije se osmjelio da pokuša prevesti *Divan* na bosanski jezik. Po- stojao je utemeljeni strah da će zbog složenosti i višeznačnosti Hafizovog jezika čitalac steći tek površni doživljaj njegove poezije. U Hafizovim stihovima opetovano se spominju vino, krčma, djevojke i tjelesni užici, tako da na prvi pogled

Hafiz može ostaviti dojam čovjeka koji je odbacivao Šerijat i vjerska načela i bio posve okrenut hedonizmu, dok je, ustvari, Hafiz bio ponajvi- še daleko od ovakvih prigovora. On je u svojoj poeziji posve utopljen u najsuptilnije gnostičko iskustvo, a spomenutim simbolima i metaforama koristio se zato što jednostavno nije bilo drugog načina da izrazi i pojasni svoj odnos sa Jedinim Stvoriteljem i pokuša dočarati nepojmljivu Lje- potu Božiju. Potpuno zagnjuren u duhovno iskustvo i opijen osvjedochenjem u Ljepotu Bo- žiju, neizbježno je morao govoriti jezikom vina i pijanstva. Uostalom, da je drugačije, zar bi onda Hafizov *Divan* imao, skupa s Kur'anom časnim i Rumijevom *Mesnevijom*, počasno mjesto u sva- kom iranskom domu; ljudi mu ne bi prilazili kao svojevrsnom svetom štivu, držeći čak da im, na- sumičnim otvaranjem stranice, Hafiz može uka- zati na pravi put i rješenje njihovih problema i dilema.

To što su u osmanskome periodu u Bosni i Hercegovini Hafiza rado iščitavali i izučavali dokaz je da je ovaj veliki pjesnik i gnostik imao utjecaja i na ovdašnju kulturu. Najistaknutije ime među ovdašnjim izučavateljima Hafiza sva- kako jeste Ahmed Sudi Bosnevi, koji sa svojim komentarom *Divana* uživa status klasika među onima koji se bave ovom vrstom književnosti i čiji komentar je čak i u današnjem Iranu izuze- tno korisno štivo. I brojni drugi ljubitelji knjiže- vnosti i gnoze na Balkanu izučavali su Hafizovo djelo. U prošlosti Bosne i Hercegovine mnogi poeziji naklonjeni ljudi, arifi i sufije odlično su poznavali Hafiza. Postojanje brojnih prepisa *Divana* i komentara na njega u Gazi Husrev-

-begovoj biblioteci najbolji je dokaz omiljenosti Hafizove poezije među ljudima sklonim poeziji i gnozi u Bosni i Hercegovini.

Prijevod koji Vam poklanjamo rezultat je životnog iskustva i truda prof. dr. Bećira Džake, profesora perzijskog jezika i književnosti na Univerzitetu u Sarajevu, koji je u posljednjih tridesetak godina predstavljao temeljni stup iranistike u Bosni i Hercegovini. Za svaku pohvalu jeste i sama hrabrost prof. Džake da se upusti u prevođenje ovog djela. Odbacivši običaj da se Hafiza ne pokušava prevoditi, on je prijevodom *Divana* otvorio nova vrata pred ovdašnjom iranistikom. Prijevod Hafizovog *Divana*, unatoč svim teškoćama hvatanja ukoštac sa najsloženijim perzijskim riječima i sintagmama, moguće zahvaljujući golemom znanju i iskustvu prof. Džake, učvrstilo je Naučnoistraživački institut "Ibn Sina" u nadi da će se moći pojaviti kao izdavač ovog grandioznog djela. S obzirom na to da je zbog svoje složenosti prevođenje Hafiza osjetljivijije negoli prevođenje ostalih ostvarenja perzijske poezije, Institut je kroz nekoliko faza kritički pristupio ovom poslu. Kritičku analizu prijevoda i njegovo nadopunja-

vanje natuknicama obavili su dr. Namir Karahalilović, profesor perzijskog jezika i književnosti na Univerzitetu u Sarajevu, i dr. Mubina Moker, doktor perzijskog jezika i književnosti, saradnica Naučnoistraživačkog instituta "Ibn Sina" u Sarajevu. Stihove su prepjevali mr. Amina Šiljak-Jesenković (gazel 1-200), Asmir Kujović (gazel 200-300) i Muamer Kodrić (gazel 300-500). Lekturu prijevoda obavio je prof. dr. Senahid Halilović, profesor bosanskog jezika na Univerzitetu u Sarajevu. Svima njima se najsrdačnije zahvaljujemo. Zahvalnost svakako dugujemo i supruzi prof. dr. Bećira Džake, Rejhani Misirlić-Džaka, čiji doprinos nije zanemarljiv. Štampanje ove knjige ne bi bilo moguće bez finansijske pomoći Društva iransko-bosanskog prijateljstva i usrdnog zalaganja dr. Sejjida Kemala Harazija, bivšeg ministra vanjskih poslova Islamske Republike Iran, i Muhammeda Taherijana, bivšeg ambasadora I. R. Iran u Bosni i Hercegovini, te se Naučnoistraživački institut "Ibn Sina" i njima zahvaljuje na potpori kojom su omogućili da vrijedno djelo poput Hafizovog *Divana* bude objavljeno u prijevodu na bosanski jezik.

PRISTUP HAFIZOVOJ POEZIJI

DR. TAQI POURNAMDARYAN

I

HAFIZ ŠIRAZI, najpoznatiji iranski lirski pjesnik, rođen je početkom, a umro krajem VIII vijeka po Hidžri. U nesređenim okolnostima Širaza, tokom prelaska ovog grada iz ruku jednih u ruke drugih vlastodržaca i moćnika, Hafiz je uspio naučiti Kur'an napamet, proniknuti u duboki smisao njegovog *komentara* (tafsīr) i *egzegeze* (ta'wīl), postati muzički znalac lijepog glasa, približiti se arapskom jeziku, poeziji i uopće književnosti (adab), svestrano proučiti perzijsko književno i misaono naslijeđe te u većoj ili manjoj mjeri steći znanja o drugim naukama toga vremena: islamskom *pravu* (feqh), *jezikoslovlju* (loġat), *retorici* (balāġat), *teozofiji* (hekmat), *teologiji* (kalām) i *gnosticizmu* ('erfān). Njegovo izvanredno pamćenje i prisutnost duha pomogli su da se stečeno tokom bavljenja naukom i poezijom u njegovoj svijesti održi i ne zaboravi.

Hafizov istančan, njegovani ukus omogućio mu je spoznaju ljepote i dubokih umjetničkih finisa. Suvereno vladajući perzijskim jezikom uspio je da, uz pomoć rafiniranog ukusa i u iznimno raznovrsnim formama, kreira najfascinantnija otjelotvorenja ljepote u jeziku, te da, pored komunikacijske funkcije jezika, u potpunosti dočara njegovu estetsku ulogu. Pronicanje u Kur'an, pažljiva analiza ljudske naravi, promišljanje o egzistenciji i sudbini ljudskog roda, te svestrano suočavanje sa životom i brojna iskustva stečena u životu s drugima, pred Hafizom su otvorili vratašca kroz koja je Boga, čovjeka i svijet mogao vidjeti iz drugačije perspektive. Iako su se djelići te perspektive nejasno ukazivali još u kontrastima projekcije primjetne u veličanstvenom naslijeđu prethodnika, u Hafizovoj poeziji postala je jasnom i očiglednom. Upravo je osmatranje kroz ta vratašca dovelo do toga da je Hafiz svoje životno djelo ograničio na četiri ili pet stotina gazele, koji predstavljaju rezultat trenutaka snažnih

emocija prožetih njegovom suzdržanošću; tako je nastao naizgled omaleni plod koji je predstavljao sukus znanja, imaginacije, promišljanja i ukusa jednog naroda, tokom pjesnikovog uzbuđljivog života.

Među svim iranskim pjesnicima klasičnog i savremenog perioda, ne znam ni za jednog čija poezija, poput Hafizove, čitaočevu svijest zaokuplja iskustvom (*hādese*). To iskustvo ima promjenljivo ozračje i komplicirane, različite dimenzije. U zaglušujućim, u isto vrijeme međusobno isprepletenim i razdvojenim talasima tog iskustva koji stalno mijenjaju pravac, ne može se pronaći put ka jednom odredištu. U kolopletu brojnih, međusobno izukrštanih puteva tog iskustva, može se steći jedino osjećaj izgubljenosti; poput izgubljenosti čovjeka u svijetu, uvjetovane predodređenjem njegovog bitka. Struktura tog iskustva u našoj svijesti manje-više je slična strukturi i slici iskustva koje se tokom nastajanja poezije vjerovatno odigralo u Hafizovoj svijesti. Riječi, konstrukcije slike, značenje i brojne vrste *simulacije* (*ihām*), te jezičkih i strukturnih finesa, u Hafizovoj poeziji takve su prirode da nas podstiču na otkrivanje zatomljenih značenja čije postojanje naslućujemo, u svakom kutku naše svijesti bude kontraste nejasnih i varljivih, udaljenih i bliskih značenja, i ostavljaju nas u raskošnoj zatečenosti i smetenosti između sumnje i uvjerenja, postojanosti i promjenjivosti, nemira i spokoja.

Osvrti u Hafizovoj poeziji na ideje i vjerovanja preovladavajuća u tadašnjem društvu kazuju da ih sam pjesnik ne prihvata. Oni predstavljaju sredstvo kritike i prikriveni prigovor onima koji, tvrdeći da to vjerovanje i ideje prihvataju, na

djelu ih se ne pridržavaju; ti osvrti također jesu satirična i prikrivena kritika ideje koja u sferi racionalnog i praktičnog ispoljava nedorečenost.

Hafiz nije osjetljiv ni na jednu zvaničnu, školski razrađenu ideju. Međutim, osjetljivost spram predodređenosti čovjekove sudbine jedan je od njegovih emocionalnih pokretača. Neosjetljivost s jedne i osjetljivost s druge strane su jedan od faktora intenzivnog i raznovrsnog pokretanja emocije, a dosljedno tome i mišljenja. Slijedite li u Hafizovoj poeziji bilo koje uvjerenje ili ideju, nastojeći da razotkrijete njene osnovne odlike, prije ili kasnije ona će poput ribe iskliznuti i nestati u uzburkanim valovima njegove poezije. Stoga razumijevanje i analiza mišljenja i neke posebne tačke gledišta kroz jedan ili nekoliko gazela predstavljaju projekciju i pojašnjenje jednog dijela komplicirane strukture Hafizove svijesti, a ne dokaz njegovog generalnog uvjerenja i gledišta. Hafizovo nepriklanjanje nekom posebnom, jednostranom uvjerenju proizlazi iz njegove situiranosti u položaju imanentnom čovjekovoj prirodi i pažnje koju poklanja duhovnim oscilacijama i sukobima ovog napola anđeoskog, a napola životinjskog bića. Smještenost u nemirnom i nestalnom *međuprostoru* (*barzax*) tijela i duše, podnošenje iscrpljujuće duhovne muke življenja na tački sudara dviju suprotstavljenih sila, jeste podnošenje teškoće bivanja čovjekom. Hafizova poezija slika tog čovjeka i probleme njegove tegobne egzistencije. Tjelesna iskušenja i lahori duha u Hafizovoj poeziji na različite su načine prisutni jedni pored drugih. Upravo zbog toga u njegovoj poeziji ne može se tragati za nekom stalno prisutnom idejom i harmoničnim etičko-filozofskim sistemom. Takvo traganje uvijek

će okončati u sumnji i zgranutosti. Kazivanje o iskustvu, onako kako se ono odvija u Hafizovoj svijesti, u najznačajnijim njegovim gazelima, moguće je samo uz pomoć riječi oslobođenih iz okova njihovog jednodimenzionalnog, leksičkog značenja, jer je Hafizovo intimno pjesničko iskustvo praćeno oslobađanjem svijesti iz jarma racionalne logike. Jezik, čija je sposobnost ograničena na prenošenje poruke i logičnih misli (ideja) otrgnutih iz ukupnog *mentalnog iskustva* (*hādese-ye zehni*), za takvo što nije sposoban. Kako je ovakva vrsta pjesničkog iskustva duhovnog i religijskog karaktera prožeta privremenim zaboravom uobičajene racionalne svijesti i oslobađanjem iz njenih logičkih okova, ona zahtijeva i sebi primjeren jezik, oslobođen ograničenja tereta logike i unaprijed zadatih pojmova. Jezik Hafizove poezije upravo zato se umnogome razlikuje od jezika ostalih perzijskih pjesnika i prepun je simbola, tajni i nejasnih sjenki. Premda je Hafizov jezik, poput jezika Objave, naizgled zajednički jezik koji reflektira realnosti izvanjskog svijeta i događaje u njemu, on, ustvari, predstavlja odraz unutarnjih briga čovjeka i vječitih istina oslobođenih ograničenja vremena i mjesta. Višeznačnost ili, bolje rečeno, mogućnost višeznačnog tumačenja i poticanje različitih značenja te, na prvi pogled, spoljašnja nesređenost Hafizove poezije nisu izvještačeni, već su rezultat predodređenosti pjesničkog iskustva koje svoju specifičnu logiku, nesadrživu u tjelesnom okviru logike stanja uobičajene svijesti, nameće pjesniku što sebe nije zatočio u zidine neke unaprijed razrađene ideje i vjerovanja. Kada je Hafiz u pitanju, ne može se govoriti ni o kakvom svjesnom oponašanju nekog stila ili određenog uzora, npr. Ku-

r'ana časnog. Svjesno oponašanje riječi Objave, bez postojanja ovog iskustva i plodnog tla koje ga je omogućilo, samo bi dovelo do nastajanja nesuvisle, ništavne i isprazne poezije bez ikakvog smisla i sadržaja.

Ukoliko se sa Hafizovom poezijom ne suočavamo na osnovu unaprijed stvorene mentalne podloge, ta poezija komentira našu svijest, a kazivanje komentara naše svijesti jezikom Hafizove poezije naše je tumačenje njenog unutarnjeg značenja. Iako je moguće da se to unutarnje tumačenje, usljed različitosti svijesti čitalaca, ukaže u različitim značenjima, svako od tih značenja otkrit će dio iskustva koje se zbilo u Hafizovoj svijesti, a njegova poezija predstavlja formalni i jezički iskaz tog iskustva. Prema tome, svako tumačenje unutarnjeg značenja Hafizove poezije, u ovoj perspektivi, predstavlja pretvaranje izvanjske forme Hafizovog govora u njeno istinito, unutarnje značenje, tj. ono iskustvo podstaknuto u njegovoj svijesti. Zbog toga unutarnje tumačenje Hafizove spoznaje znači spoznavanje samoga sebe ili, uopćeno kazano, spoznavanje čovjeka. Ukoliko Hafizova poezija posjeduje humanističku vrijednost i etičku misiju, treba ih posmatrati iz ovog ugla. Da bismo spoznali vlastitu ljudsku dužnost i obavezu i da bismo djelovali u skladu s njima, prije svega je potrebno da spoznamo istinu postojanja i vlastiti egzistencijalni položaj u svijetu. Ta spoznaja u našu svijest i dušu neće prodrijeti prihvatanjem vjerskih propisa i filozofsko-etičkih opravdanja; ostvariva je putem individualnog iskustva koje može činiti jedan dio naše ličnosti. Ulazak u tajnoviti svijet Hafizove svijesti i prisustvo u ozračju gdje su se riječi, kao svilene bube, oslobodile iz tamnice ućahurene ustalje-

nosti i svog leksičkog značenja, te, poput leptira, svoje skrivene vrijednosti i mogućnosti odnijele sa sobom u poljanu – znači naći se u spektru iskustva koje ozbiljuje empirijsku samospoznaju. U tome svijetu, tajna egzistencije i čovjekovog predodređenja razotkriva se u perspektivi pogleda srca i duše. Spoznaja veličine teškog bremena ljudskosti daruje duši nepomućenost i pročišćava srce. U bljesku tog pročišćenja, kratkovide ostrašćenosti, uskogrudnosti, naivnosti i nedostojne, banalne sklonosti gube značaj, a u nama se rasplamasava snaga časti, traganja za istinom i borbe protiv licemjerja. Hafizova poezija je kapija koja omogućava ulazak u središte ovakvog iskustva i prisustvo u njemu.

Ako ne svi, svakako veći broj Hafizovih gazela ima strukturu čiji je plan uobličena iz iskustva ostvarenog u Hafizovoj svijesti, pod uticajem specifičnog emocionalnog podstreka u trenutku nastajanja poezije. Dvije najznačajnije razlike Hafizove poezije u odnosu na poeziju ostalih iranskih klasičnih pjesnika jesu: 1. upravo ta mentalna i unutarnja struktura, u koju se, uglavnom, može proniknuti ne samo u jednom stihu, već u čitavom gazelu; 2. očuvanje u što je moguće većoj mjeri dimenzija i elemenata mentalnog iskustva, u okviru jednog stiha i u opsegu jednog gazela. Usljed nepostojanja ostrašćene ovisnosti o jednom specifičnom svjetonazoru, kao i pjesnikove objektivne spoznaje o čovjeku – stvorenju između meleka i životinje, zbog senzibiliteta i obuzetosti duhovnim uzbuđenjima i stanjima proisteklim iz spoznaje takvog položaja u međuprostoru, kao i na osnovu sveobuhvatnih životnih iskustava i kulturnog naslijeđa i bogatstva, Hafizovo mentalno iskustvo i mnogo je

raznovrsnije i “raznobojnije” nego što je to slučaj sa drugim perzijskim pjesnicima, a i mnogo je prostranije i ispunjenije; rezultat toga je da se značenje u usku posudu jednog gazela može sliti samo uz krajnju prenatrpanost. U konačnici, stvarni opseg značenja, zbog nedostatnosti posude, ostaje skriven, a njegov istinski prirodni plan u tjeskobi posude se lomi i rasipa. Upravo zato u Hafizovoj poeziji, umjesto da, kako je uobičajeno, spoznajemo onoliko koliko vidimo, osjećamo mnogo više od onog što vidimo. Da je Hafiz, poput Rumija, zbir svojih asocijacija, umjesto zgusnutog, sažetog smještanja u uskoj posudi jednog gazela, slobodno i široko razlio u koritu mesnevice, uvijek pripravne za širenje i prepune različitih ogranaka i rukavaca, umjesto četiri-pet stotina gazela – da je sam Hafiz sabrao svoj divan, zamjetan broj gazela bi izbacio – sada bismo imali još jednu mesneviju od nekoliko desetina hiljada stihova. Hafizov *Divan* je jedna iznimno zbijena mesnevija; ona predstavlja projekciju uzbuđljive duhovne avanture iranskog čovjeka na stranici površine jednog nokta. Takva projekcija se, neminovno, doima toliko umanjeno da običnom, površnom oku biva uskraćeno viđenje brojnih njenih detalja. I iskusnom oku slikara su potrebne brojne pripreme, da bi u tome uspio. Kako bi ostvario tu značajnu zadaću, tj. širok opseg značenja smjestio u usku posudu gazela, Hafiz je upotrijebio raznovrsne finese. Brojne vrste *simulacije* (ihām) i *proporcionalnosti* (tanāsob), usljed ranijeg konteksta i načina upotrebe u perzijskoj poeziji, u Hafizovoj poeziji se teže pronalaze, no nema sumnje da je dijapazon ovih finesa i veoma brojan i raznovrsan, te da su ponekad jedinstvene i iznimno delikatne i skri-

vene. Strah od optužbi za fantaziranje i nenaučni metod ne treba da se ispriječi pred pokušajima otkrivanja i predstavljanja umjetničkih finesa Hafizove poezije. Takav strah ne samo da će onemogućiti otkrivanje i ukazivanje na prikrivene finese u Hafizovoj poeziji nego će se i prepriječiti na putu spremnosti da se prihvati rizik i da se u njegovoj poeziji utopi. Metod traženja spasa i izlaza u suočenju s Hafizovom poezijom jedan je od faktora pojave komentara ograničenih na tumačenje riječi, termina, aluzija i poznatih književnih ukrasa, kao i zapisivanja svih Hafizovih stihova u formi jednostavne i tečne proze, te, ponekad, pokušaja da se riješe poteškoće u razumijevanju nekoliko čuvenih složenih stihova. U isto vrijeme, olahko se prelazi preko velikog broja naizgled jednostavnih stihova za koje su neophodni tumačenje i komentar.

II

Ukoliko želimo, prije bilo kakvog opsežnijeg komentara, definirati Hafizovu poeziju, čini se da ona predstavlja sažet izraz i pojekciju iskustava, koji, usljed izvanjskih i objektivnih, ili unutarnjih i subjektivnih podsticaja, bivaju postaknuti u svijesti čovjeka ustrajnog u svome položaju u *međuprostoru*, između istine i stvarnosti praktičnog opažanja, kao i očuvanju čovjekove ravnoteže u tom položaju.

Na osnovu ove definicije, forma i sadržaj Hafizove poezije ne mogu se precizno analizirati bez razumijevanja Hafizovog pogleda na čovjeka, sudbinu i čovjekov položaj u svijetu egzistencije, a također ni bez spoznaje o mentalnoj strukturi

i sredstvima koja uzrokuju takav način gledanja. Potom je neophodno ukazati na osnovne generirajuće elemente iskustva koje djelovanjem različitih podsticaja nastaje u takvoj svijesti i, napokon, razmatranjem Hafizovog izraza i projekcije tog iskustva, možemo pristupiti ocjeni njegovog umijeća.

Bez ikakve sumnje, razumijevanje brojnih efektnih značenjskih i sadržajnih proporcionalnosti Hafizove poezije – tvorca ljepote poezije i pokretača divljenja i užitka stečenog iz spoznaje njene estetske vrijednosti – nije lahko ostvarivo za obične ljude pa, čak, ni za svijesti donekle upoznate i navikle na umjetničke ljepote poezije. Uprkos tome, Hafizova poezija ne samo da je još za njegova života prošla kapije Farsa i Iraka i krenula u osvajanje Tabriza, Bagdada, čak i područja van granica Irana, nego je i poslije njega, sve do našeg vremena, bila stalno prisutna, kako u elitnim krugovima, tako i u puku. Ovakav rijetko viđen uspjeh među klasičnim pjesnicima, premda su ga donekle ostvarili i Firdusi, Sadi i Rumi, kada je u pitanju Hafiz, razlikuje se od ostalih i po širini i kvalitativno.

Tekstualni i jezički plan Hafizove poezije, i pored brojnih dodirnih tačaka s poezijom drugih pjesnika, sadrži i neke dimenzije karakteristične isključivo za Hafiza, među kojima se mogu spomenuti različite vrste *simulacije* i *proporcionalnosti*, eufonija, semantička raznolikost i odsutnost semantičke veze između stihova s tačke gledišta njihove vanjštine. Također se mogu primijetiti i sljedeće Hafizove bravure i finese:

1. Premda se retorička struktura teksta Hafizovih gazela u mnogo slučajeva čini višetemat-skom i premda, naizgled, među svim stihovima

nema semantičke konzistentnosti i logičnog, prirodnog toka, ustvari, s onu stranu nesređene vanjštine postoji striktna značenjska veza između stihova koja precizno projicira perspektivu svijeta Hafizove svijesti. Otkrivanje unutarnjeg jedinstva među naizgled nesređenim stihovima, koje zahtijeva preciznost i promišljanje, predstavlja razjašnjenje misterije o neprolaznoj ljepoti i životnosti Hafizove poezije.

2. Riječi, složenice i struktura teksta svakog Hafizovog gazela iznimno su precizni i proračunati, i predstavljaju umjetnički odraz strukture svijeta njegove svijesti. Prema tome, prilikom tumačenja Hafizove poezije potrebno je, osim razmišljanja o svakoj ključnoj riječi i složenici, o ponavljanjima i kontrastima, posebno obratiti pažnju i na unutartekstualne veze.

3. Jedan od razloga što vanjština Hafizove poezije djeluje nesređeno jeste neočekivana, prikrivena, teško uočljiva i bez prethodne najave izvršena promjena lica kojem se obraća. To je jedna od karakterističnih Hafizovih finesa i jedna od estetskih osobnosti njegove poezije, suprotstavljenih uobičajenoj praksi. Prije Hafiza, ova finesa vidljiva je samo u Rumijevoj *Mesneviji* i, pogotovo, u njegovim gazelima.

4. Izostavljanje neophodnih rečenica koje različite stihove povezuju na semantičkom planu, i u pogledu prirodnog toka strukture iskaza, jedna je od Hafizovih karakterističnih umjetničkih bravura. Ona predstavlja jedno od ekskluzivno njegovih stilskih obilježja, kao i jedan od značajnijih razloga što Hafizova poezija izgleda nesređeno.

U poređenju s poezijom drugih klasičnih autora, Hafizova poezija nije jednoznačna; među

negovim stihovima, naizgled, nema značenjskog jedinstva, niti se, u brojnim slučajevima, između njih može uspostaviti neka vrsta logičnog toka kako bi poezija mogla slijediti neki određen pravac u izražavanju jedne istine, i to izvana i na razini uobičajenog značenja riječi. Čini se da Hafiz, potpunim promišljanjem o Kur'anu časnom kao umjetničkom djelu, više teži stvaranju *nejasnih mjesta* (motašābehāt) u poeziji, pri čemu sâmo vanjsko značenje polučeno iz uobičajenog značenja poetskog jezika dovodi svijest u sumnju o postojanju nekog značenja u unutrašnjosti i s onu stranu izvanjskog.

Ukoliko klasičnu poeziju općenito podijelimo na tri vrste: epsku, didaktičku i lirsku (pri čemu svaka ima svoje podvrste), možemo reći da se u epskoj i poeziji didaktičkog karaktera čitaocu ili slušaocu teksta nameće mnogo manji broj pitanja u odnosu na lirsku poeziju, zato što je poetična uloga jezika u epskoj i didaktičkoj poeziji naglašenija, usmjerena je veća pažnja ka recipientu, uplivu na mišljenje i podsticanju emocija, a krug recipientata i njihova raznolikost znatno su širi. Pojava različitih, mnogobrojnih pitanja zamorit će slušaoca ili čitaoca teksta (pogotovo ako sluša tekst), njegovu svijest će skrenuti od praćenja nastavka sadržaja i umanjeti mogućnost da tekst na njega utiče. Mada je u epskoj poeziji jasnije izraženo, ovakvo stanje vlada i u gnostičkoj didaktičkoj poeziji. Iako se u ovoj vrsti poezije – usljed specifične naravi njene tematike, vezane za izražavanje duhovnih iskustava – broj i raznovrsnost pitanja, u odnosu na poeziju moralno-didaktičkog karaktera, povećava, čak i u ovoj poetskoj vrsti pjesnik nastoji upotrebom bližeg, narodskog jezika i naširoko koristeći pri-

če i *parabole* (tamsīlāt), broj i raznorodnost pitanja što je moguće više smanjiti i pažnju čitaoca usmjeriti ka temi.

Pojavom irfanskog gazela, dosljedno širenju tesavufa i irfana, nameću se neka nova pitanja bez presedana u ljubavnom gazelu. U irfanskom gazelu mjesto ovozemaljske drage, lišene znanja i moći, a većinom i društvenog položaja, zauzima Voljeni Koji je Tvorac svih bića. Volja Njegova upravlja svijetom, znanje i moć Njegova bezgranični su, i u isto vrijeme je Nevidljiv i izvan doseg ljudi. Iskustvo ljubavi, s obzirom na takvog Voljenog, posve je novo i ne može se smjestiti u obzorje zajedničkih i općih iskustava. Kazivanje o toj ljubavi jezikom rođenim iz osjetilnih iskustava, koji čitaoca, po jezičkoj navici, upućuje ka osjetilnim i uobičajenim pojmovima što nisu u skladu ni sa takvom ljubavlju, niti sa takvim zaljubljenim, čitaocu praktično nameću brojna pitanja na koja se u tekstu ne može lahko pronaći odgovor. Ta raznovrsnost i brojnost pitanja, čitaocu nenaviklom na irfanske pojmove i iskustva, tekst čini u potpunosti nejasnim.

U gnostičkoj poeziji, koja je obično lirskog ili didaktičkog karaktera, pojavljuju se pitanja manje-više prisutna i u negnostičkoj lirskoj i didaktičkoj poeziji u formi gazela i mesnevice. U didaktičkoj poeziji u formi kaside, koja se još naziva i *tabkik* (tāhqīq), na osnovu artificijelnog jezika kaside broj pitanja se povećava. Međutim, pored njih, u gnostičkom gazelu pokreću se i druga pitanja, kakvih u negnostičkom ljubavnom gazelu nema. Ta pitanja odnose se na sljedeće oblasti:

1. Gnostički termini, neupućenom čitaocu najčešće nejasni, čije je značenje šire od stvarnog značenja riječi.

2. Upotreba riječi i slika ljubavne poezije radi dočaravanja gnostičke ljubavi, pri čemu njihova stvarna značenja djeluju nejasno i nesaglasno iskustvu i ličnosti gnostika, te njegovom svjetonazoru.

3. Iskazivanje individualnih duhovnih iskustava koja se ne mogu smjestiti na horizont iskustava kolektivne, opće prirode.

4. Postojanje dviju grupa međusobno suprotstavljenih ličnosti u gnostičkoj poeziji, pri čemu se svaka čini drugačijom od onog što se inače očekuje. Takvi su zahid, abid, šejh, fakih, vaiz, muftija, kadija, ili svi zagovornici Šerijata s jedne, i bohem varalica, vinopija, razuzdanac, skitnica i stanovnik harabata s druge strane. Ličnosti iz druge grupe obično se smatraju pozitivnim, a oni iz prve negativnim. Dvije grupe međusobno oprečnih mjesta opisuju se suprotno očekivanjima. Takvi su mesdžid i hanikah s jedne, te mejhana, harabat i kockarnica s druge strane. Mjesta iz prve grupe, u kojima sljedbenici Šerijata vrše ibadet, smatraju se lošim, a ona iz druge vrste, odreda okupljališta grešnika i razvratnika, označena su dobrim.

5. Samoproглаšavanje vinopijom, rendom, stanovnikom harabata, varalicom, nevjernikom, grešnikom i bludnikom, što se, s obzirom na ličnost pjesnika – arifa, koji ide putem tarikata i Istine, čini suprotnim očekivanom.

6. “Izlazak” velikog broja riječi iz svog stvarnog značenja, pri čemu ne postoji odgovarajuća analogija koja bi čitaoca uputila ka njihovom metaforičkom značenju.

7. Naizgled paradoksalne i logično suprotstavljene slike i iskazi, proistekli iz duhovnih spoznaja i iskustava oprečnih općim, uobičajenim iskustvima. U gnostičkoj didaktičkoj poeziji ovakva sporna mjesta se pojavljuju na znatno ograničenijem nivou, ali s namjerom pojašnjenja i tumačenja. Tako se čini da, ako se u gazelu čitaocu nameću pitanja bez odgovora, u didaktičkoj poeziji se, koliko je to moguće, na njih odgovor daje.

Sa Rumijem razvojni tok gnostičke poezije doseže vrhunac, kako na planu gazela tako i didaktike. Tekst podstiče nova pitanja kakvih prije Rumija ili uopće nije bilo ili su bila veoma rijetka. Sfere i kategorije koje pokreću pitanja, nabrojane u osvrtu na gnostičku i negnostičku poeziju u formi gazela, u Hafizovoj poeziji, koja predstavlja spoj gnostičke i negnostičke poezije, vidimo zajedno. Upravo zato zamjetan broj Hafizovih gazela krasi sposobnost učestalog pokretanja pitanja. Ta učestalost povećava se konzistentnom upotrebom višeznačnih i kontrastnih riječi i izraza koji asociraju na značenja drugačija od onih zasnovanih na primarnoj semiološkoj strukturi jezika.

Gnostička poezija od dvorskog čitaoca okreće se prema narodu. Kada se bavi vlastitom individualnošću, pjesnik gnostik u gazelu govori o svojim duhovnim i emocionalnim stanjima i iskustvima, i ne obraća se drugima. Čitalac je više on sâm, ili izvanzemaljski Voljeni, ili ljudi srca upućeni u tajnu. Stoga se irfanski gazel, više nego što je upućen običnim čitaocima, obraća nebeskom Voljenom i odabranima upućenim u tajnu, što u konačnici može pobuditi brojna pitanja kod običnih čitalaca; međutim, odgovori

na ta pitanja proistekla iz teksta ne mogu se pronaći izvan njega. Odgovori na pitanja nalaze se u tekstu i čitalac mora postići duhovnu spremnost za pronalaženje odgovora u tekstu, ali ne stjecanjem znanja ili na osnovu tumačenja učenjaka i literata iz elitističkih krugova, već putem duhovnog odgoja i ostvarenja odgovarajuće mentalne atmosfere. Pjesnik gnostik u didaktičkoj poeziji nastoji pružiti odgovore na pitanja čitaoca gnostičke lirske poezije. Prema tome, u irfanskoj poeziji dijalog s tekstom obistinjuje se kroz dvije vrste poezije: lirsku i didaktičku.

Gnostička poezija, iz jedne tačke gledišta, predstavlja nesvjesnu težnju zajednice što nastoji očuvati svoju individualnost i osobnost u feudalnom, diktatorskom poretku koji teži poniženju i uništenju osobnosti pojedinaca. Osim socijalnih i kulturnih faktora, sklonost ka gnosticizmu proizlazi iz neke vrste općeg skrivenog osjećanja u dubinama bića ljudi, kao reakcija na diktatorske režime koji su narod uvijek zapostavljali. Ta reakcija i opće, skriveno osjećanje najočitije su izraženi u Hafizovoj poeziji, koja sjedinjava didaktičku i lirsku poeziju. Upravo zato Hafizovi gazeli istovremeno i nameću pitanja i u sebi nose skrivene odgovore na njih. U Hafizovom gazelu dijalog čitaoca s tekstom ostvaruje se jasnije. Prožimanjem didaktičke i lirske, te irfanske i neirfanske poezije, Hafizovi gazeli proširuju krug svojih recipijenata, dotle da svako, u skladu s vlastitom osobnošću i intelektualnim nivoom, može uspostaviti vezu sa nekom od njihovih dimenzija – lirskom, irfanskom, neirfanskom i didaktičkom, te, osim općih, u dijalogu s tekstom pokrenuti i svoja intimna, individualna pitanja. Estetske dimenzije Hafizove poezije obuhvataju

spoljašnje i uobičajene, lahko uočljive ljepote, većinom prisutne i u neirfanskim ljubavnim gazelima. Isto tako, te dimenzije obuhvataju i skrivene, ustaljenom suprotstavljene ljepote što se teško otkrivaju i postoje samo u Hafizovoj poeziji, te djelomično u Rumijevim gazelima. Te dvije vrste ljepote privlače pažnju kako širokih masa, tako i odabranih krugova. Baš zbog postojanja ovih dviju dimenzija ljepote, koje se mogu razmatrati u različitim poetskim strukturnim elementima, Hafizova poezija čitaocu nameće dvije grupe pitanja: jedna je grupa u tradicionalnoj poeziji uobičajenih, te s navikama i mentalnim obzorjem čitalaca usklađenih pitanja, na koja odgovori nisu toliko teški i, kako je već rečeno, većinom se lahko mogu pronaći u izvorima izvan teksta. Osim toga, u Hafizovoj poeziji pokreće se grupa pitanja koja se u tradicionalnom gazelu problematiziraju rijetko i na veoma ograničenom nivou ili nikako. Upravo brojnost i raznovrsnost pitanja druge grupe u Hafizovoj poeziji bude neuobičajene, nejasne ljepote koje sprječavaju njeno zastarijevanje i podstiču čitaoca na promišljanje, kako bi ih otkrio. Moguće je da ta otkrića, shodno razmišljanju svakog čitaoca, budu različita, te da podstaknu uživanje trajnije i dublje od naslade uobičajenim, opetovanim i tradicionalnim ljepotama. Postavljanje pitanja samom tekstu o onome što je nejasno i suprotno uobičajenom, ustvari, jeste sila koja pokreće proces tumačenja unutarnjeg značenja i predstavlja sredstvo za otkrivanje sekundarnog konteksta situacije, te stizanja, kroz sloj simboličkog, do sadržaja i unutarnjeg bogatstva, odnosno značenjâ neuočljivih iza vanjštine teksta, kao i sredstva za njegovo usklađivanje.

III

S obzirom na rečeno o Hafizovom sveukupnom gledanju na svijet, čovjeka, njegovu predestinaciju, kakvoću njegovog stvaranja i srž njegovog bitka, kao i svijeta u njegovoj poeziji, istovremeno skrivenog i jasno vidljivog, na mnoga od napisanih pitanja odgovor treba tražiti njihovim povezivanjem s Hafizovim idejama i svjetonazorom iskazanim u čitavom njegovom Divanu. Te ideje i pogledi, premda jasno izraženi u pojedinim gazelima, u većini drugih su prikriveni i predstavljaju podlogu za spoljnu strukturu i jezičke nekonvencionalnosti njegove poezije. Njihovo otkrivanje znači oprisućenje jednog od najznačajnijih i najosnovnijih elemenata koji tvore kontekst situacije u čitanju poezije. Ono je, kako se da pretpostaviti, bilo jedan od značajnijih elemenata u formiranju konteksta situacije i prilikom nastanka Hafizove poezije. Ukratko, spomenute ideje i pogledi jesu:

1. Bog je čovjeka stvorio kao biće između meleka i životinje. Na osnovu toga, tvrdnja o čovjekovoj bezgrješnosti nije u saglasju s njegovom prirodom, i u isto vrijeme znači implicitno prihvatanje stava o nedostatku u djelovanju Stvoritelja.

2. Čovjekov položaj u međuprostoru s jedne strane u njemu prouzrokuje potencijalnu sposobnost voljenja, a s druge strane čini ga obaveznim prema šerijatskim naredbama i zabranama. To dvoje izvorište je čovjekove patnje i zaočupljenosti ovim svijetom.

3. Zavjet “elest”¹ i događaj predavanja emaneta Ademovom potomstvu i ljudskim dušama u jutro iskona stvaranja izvorišta su ljubavi između Istine i roba, te govore o naravi s kojom je čovjek formiran, povezanoj s njegovim bitkom.

4. Neograničeno Božije znanje pretpostavlja Njegovu upućenost u predodređenja sudbine robova. Prema tome, svako je na osnovu unaprijed određenog prisiljen na obistinjenje svoje sudbine i, ustvari, u svom životu ostvaruje Božiju volju. U tom slučaju nagrada i kazna, dobro i zlo u našim djelima predstavljaju metaforu, a slanje poslanika i njihovo pozivanje na dobro i stjecanje nagrade, te uklanjanje od zla i grijeha, iz ove perspektive su zapanjujući i spadaju u tajne skrivene iza zavjese – Božije tajne. Iz ove perspektive, prikriiveni i svakom znani pijanac pripadnici su istog plemena i ni jednom se ne može ništa zamjeriti, jer bi zamjerka djelima čovjeka, koji bez svoje volje radi na ostvarenju vlastite sudbine, značila i zamjerku na djelovanje Stvoritelja. Shodno tome, priznavanje grijeha i njegovo prihvatanje čini se pitanjem pristojnosti. U protivnom, udubimo li se u razmišljanje o stvaranju, niko se ne može optužiti za grijeh. Ovakvo viđenje izvor je ljudskosti, trpeljivosti i bijega od isključivosti, kao i zapanjenosti prilikom odabiranja puta.

5. Prigovor zahidu, sufiji i svim prijetvorim “pobožnjacima” koji tvrde da su bezgrješni i pretvaraju se da ne razmišljaju o ljudima i ovom svijetu nego da su okrenuti isključivo Istini i ahiretu opravdan je u tom smislu što oni, suprotno vlastitim tvrdnjama, ne razmišljaju ni o čemu osim o imetku, položaju i dobrom glasu među

ljudima. Ovakva razlika između onog kakvim se prikazuju i onog što uistinu misle i skrivaju uzrokuje licemjerje i prijetvornost koje predstavlja opću karakteristiku zahida, sufija i “pobožnjaka” Hafizovog doba.

6. Jedna od etičkih i socijalnih pojava vezanih za ovu grupu licemjera jeste nalaženje mahana ljudima koji ponekad, shodno svojoj iskonskoj prirodi i *barzahskom* bitku, čine grijeh, dok upravo pripadnici te grupe “neporočnih” i licemjernih, skriveni i daleko od očiju drugih, čine iste one grijeh zbog kojih kude druge. Pijenje vina i koketiranje simbolična je potvrda grijeha običnih ljudi i povod za zamjerke koje im upućuju iz grupe zahida i sufija.

7. Nasuprot grupi onih što tvrde da su bezgrješni i pobožni, tj. zahida, sufije, muhtesiba, šejha, vaiza, fakiha i pira, uhvaćenih u zamku prijetvornosti i licemjerja usljed težnje ka sigurnosti i okrenutosti ljudima, ovozemaljskom položaju i imetku, te negiranju čovjekove iskonske prirode, u svijetu Hafizove poezije nalazi se druga grupa vinopija i onih što su spremni da budu kuđeni, na čijem je čelu *pir magova* (pīre moġān). Budući da ne govore ništa sebi u pohvalu, daleko su od licemjerja, egoizma, karijerizma i traženja mahana kod drugih. Oni se ne plaše za svoj ugled, ne strepe od sramote niti razmišljaju o dobrom glasu među ljudima. Upravo zato njihova srca nije zahvatila hrđa licemjerja i prijetvornosti. Suprotno pripadnicima prve grupe, koji svoje loše strane skrivaju i pokazuju se dobrim, oni svoje negativne osobine razotkrivaju, čime se ponekad isključivo želi slomiti oholost i lahkomišlenost *duše* (nafs). Ovakva karakteristika u ponašanju dovodi do toga da, izbjegavajući

¹ Zavjet duša njihovom Stvoritelju, dat u metahistoriji. Vidjeti: Kur’an 7:172. (prim. prev.)

traženje mahana kod drugih, plemenito zaobiđu i težnju za njihovim otklanjanjem. Hafizovo insistiranje na pijenju vina i udvaranju neka je vrsta traženja pokude, sukoba s licemjerjem, izlaska iz kruga licemjernosti i zauzimanje mjesta među *bohemima* (rendovima).

8. Ukoliko postoji istinska ljubav, kojom se isključivo može misliti o Voljenom i Istini, i osloboditi se svake vrste naklonosti, takva ljubav može se naći kod onih koji su nemarni spram ljudi i ahiretskih blagodati, onih čija su srca čista. Ta ljubav je predodređena im iskonska sreća.

9. Ljubav, kako zemaljska tako i stvarna, zasnovana je na osramoćenosti i zlu glasu među ljudima. Ne može se voljeti a ne osjetiti osramoćenost, loš glas, ne biti izložen pokudama ljudi. Dakle, ako sufija, zahid i ostali sljedbenici Šerijata uživaju poštovanje i ugled među ljudima, to pokazuje da nisu zaljubljeni, premda, naizgled, tvrde da jesu. Kad bi i oni bili obdareni srećom iskonske ljubavi, ne bi mogli ostati na dobru glasu i neporočni i tražiti mahane drugih.

10. Međusobna etička, bihevoristička i psihološka suprotstavljenost – kako individualna, tako i društvena – između dviju grupa: licemjernih pobožnjaka na dobrom glasu i *bohema*, zaljubljenih koji pristaju da ih kude, onih što su neopterećeni ugledom i sramotom, praktično se ogleda i u mjestima na kojima se pripadnici tih grupa kreću: mesdžid i hanikah nalaze se nasuprot harabatu i mejhani, a druga grupa pretpostavlja se prvoj.

11. U mnogim Hafizovim gazelima iskazivanje ovakvih pitanja nije očigledno i jasno. Da bi se proniknulo u njih, potrebno je obratiti pažnju na strukturne finese Hafizovog jezika, asocijacije, indirektno izražavanje, utjelovljenje imaginarnog konteksta situacije, i to promišljanjem o jezičkom i imaginativnom naglašavanju, razumijevanjem skrivenih naklonosti i otkrivanjem sklada u tekstu postavljanjem pitanja i pronalaženjem primjerenih odgovora, saglasnih svjetonazoru iskazanom u svijetu Hafizove poezije.

Prilikom čitanja Hafizove poezije potrebno je da naučimo voditi dijalog s tekstom, da pažljivo slušamo odgovore na pitanja što ih tekst izaziva u našoj svijesti, te da se poniranjem u tekst i svijet Hafizove poezije uvjerimo u ispravnost tih odgovora.

Razumijevanje skrivenih značenja prvog stiha većinom pomaže da lakše proniknemo u skrivena značenja ostalih stihova, nastala na osnovu prethodnih stihova i u vezi s njima, između ostalih i sa prvim. Razumijevanje skrivenog značenja ili smisla prvog stiha posebno je značajno stoga što se ono formira na osnovu emocije i ideje koje predstavljaju pozadinu duhovnih stanja ili iskustva ostvarenog u pjesnikovoj svijesti, kao uvod i podstrek za pjesnikovu mentalnu aktivnost u nastajanju poezije, što je jedan od elemenata koji formiraju kontekst situacije.

Gomshodeye lab-e darya, Tehran, 2003. god.

S perzijskog preveo: Namir Karahalilović

دیوان حافظ

HAFIZ ŠIRAZI
DIVAN

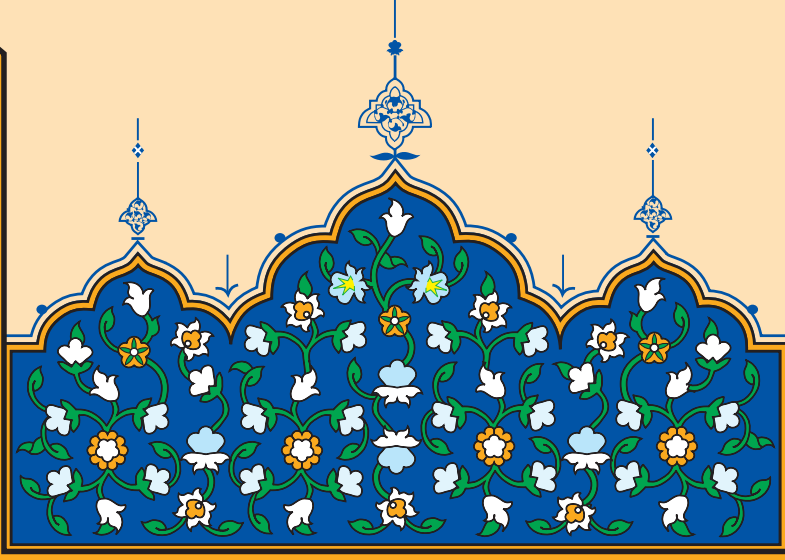
Mojoj supruzi Rejhani

Prevodilac

*Hafizova poezija sva će srca opčiniti;
nema onog ko je čuje da je neće zapamtiti.*

Gazel, 135

1

O krčmaru, ukrug čašu, pa nazdravi piće svima;
sprva ljubav k'o bi lahka, al' okruni s' teškoćama.

Kol'ko srca sad krvari nad njezinim kovrdžama,
zbog mošusa što ga Saba nosi s njena čela sama.

Noć rastanka puna straha, svud su vali i vrtlozi:
otkud znaju kako nam je, bezbrižni na obalama.

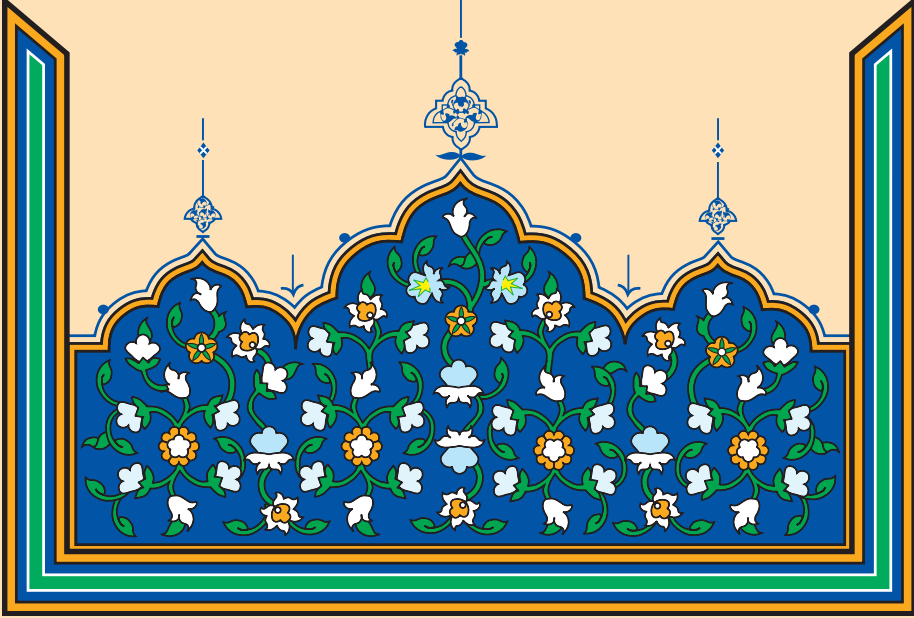
Kako bih se odmorio u menzilu put Voljene,
kad svaki čas zvona zvone, da se putnik na put sprema.

Pir magova ako veli, postećiju vinom zalij,
jer on dobro upućen je u adete od menzila.

Svoje glav sam, i po tome na loš glas sam već iziš'o.
Pa kako će ostat' tajnom što s' prenosi po sijelima!

O Hafize, uz Njeg budi ako žudiš prisutnosti.
Kada sretnoš Drago Biće, okani se ovog sv'jeta.

اہ یا ایہا الناس تم اور کاشا و ہا
 کہ عشق آسان نمود اولی قیمت او کلھا
 نبوی نامذہبی کاغیر صباران کجھیا
 ز تاب جعدہ کنکیش صخون افادو دہا
 شبہ ریگت ہم نوج و گردہ بی پناہا
 کجاو اندھال ما سبک اران حلا
 مرد منزل جانچ پن حیش پن ہم
 بر جس فریاد میدارو کہ بر بند محلیا
 ہی آجاو گین کن گزت پرنجان کٹہ
 کہ سالک بیخبر نبود ز راه و رسم لہا
 ہمہ کارم ز خود کامی بند نامی کشیدہ
 نہان کی ماندان ازی کز و ساز مصلحا
 حضوری کریمی خوبی ازو غایب شوغا
 شئی مٹش من توئی فرغ الدنیا ہلھا

2

De pogledaj kamo sam ja, kamo odgoj svoga bića;
pogledaj sad tih razlika, k'o od zemlje do nebesa.

Međ' pobožnim i bohemim' postoji li kakva veza?
Kamo slušat vaz vaiza, kamo slušat svirku lira?

Hram molitve pohoditi, bit' licemjer dodija mi.
Gdje je sada hram magova, ima li gdje čista vina?

Minu doba sastajanja, ostala je uspomena.
Gdje nestade koketnosti, šta bi s onim prigovor'ma?

Gdje će srce u dušmana zanijeti se licem Drage?
Kamo sv'jeća je žmirkava, kamo svjetlost sunca jarka?

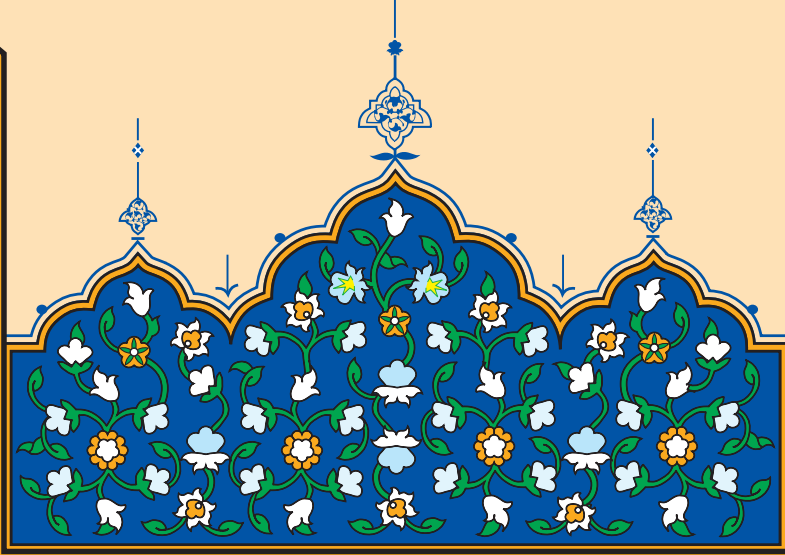
Ne gledaj spram lica Drage, jer na putu zamka stoji.
Srce moje, čemu žurba, kud te vodi ova hitnja?

Kad je zemlja s praga Tvoga divna surma oka moga,
gdje da idem, daj, reci mi, ispred ovih Tvojih dvora?

O Voljena, od Hafiza ne očekuj sna ni mira:
kad on ne zna šta je trpnja, ni šta mir je, sankka nema.

صلاح کار کج او من خراب کجا
په نسبت است پندی صلاح و تقوی
تسع و عطف کج انعم ز باب کجا
دل م ز صومعه گرفت و خرده سالوس
کجاست در نغان شرب ناب کجا
خود آن کرشمه کج گرفت آن عتاب کجا
بشد که یاد خوشش با در و کج و کج
رزوی دست الی دشمن پانچ ویر کجا
چراغ فروه کج شمع آفتاب کجا
ببین بسبب ز نغان که چاه و در کجا
کجای می آیدل مین شتاب کجا
چو کل منیش مانا کجاستان شتاب کجا
کجا روم صبره ما ازین جناب کجا

قرار و خواب نه حافظ مع نداردی دوست
قرار صیت منوری کدلم و خواب کجا

3

Kad bi mi se smilovala ta Turkinja iz Širaza,
ja bih dao Buharu, Samarkand – za ben njezin sa obraza!

Daj, sakijo, ostal' vina, jer u raju nećeš naći
ni obale Ruknabada¹, ni Musalle, cvjetnih staza².

Aj, koketne Lulijanke³, što grad čitav s uma smeše,
mir iz srca razjagmiše, kao Turci zlato sa trepeza⁴.

Nepotpuna ljubav moja šta da divnoj dragoj znači?
Šta će l'jepo lice s malja, a šta s boja i mladeža?

Iz ljepote u Jusufa⁵ što je svakog dana veća
uznah da će ašk Zulejhu⁶ izvući iz čedna svijeta.

Kad me ružiš i napadaš, opet za te dovu činim,
gorke riječi pristaju u ustima tvojim slatkim.

O sviraču i vinu pričajte, za sudbinom ne tragajte!
Pameću se ne rješava ova tajna zagonetna.

Daj saslušaj savjet, draga, jer mladići upućeni,
više vole od života savjet starca pametnoga.

Spjevao si gazel divno, daj, Hafize, pročitaj ga!
Na tvoju će poeziju nebo prosuti Plejada.

اگر آن ترک شیرازی است دل را
بد سنائی می بینی که در جنت نخواهی یافت
فغان کاین نویسان شیخ شیرین کار شهرت
ز عشق ناتمام هاجمبال با رستی
من آن خرمی که از خون کزینت است
اگر دشنام فرمائی و در نفرین عاویجا
حدیث از طرب می گوی از زود کبر تر فر
نیست کوش کن خبا که از جان شیرازی
غزل گیتی دورستی بسا خوشتر از غنای
که بر نظم تو افشا بد گلک عقد شیرازی

¹ Rječica u okolici grada Širaza, gdje petkom izlaze Širazlije.

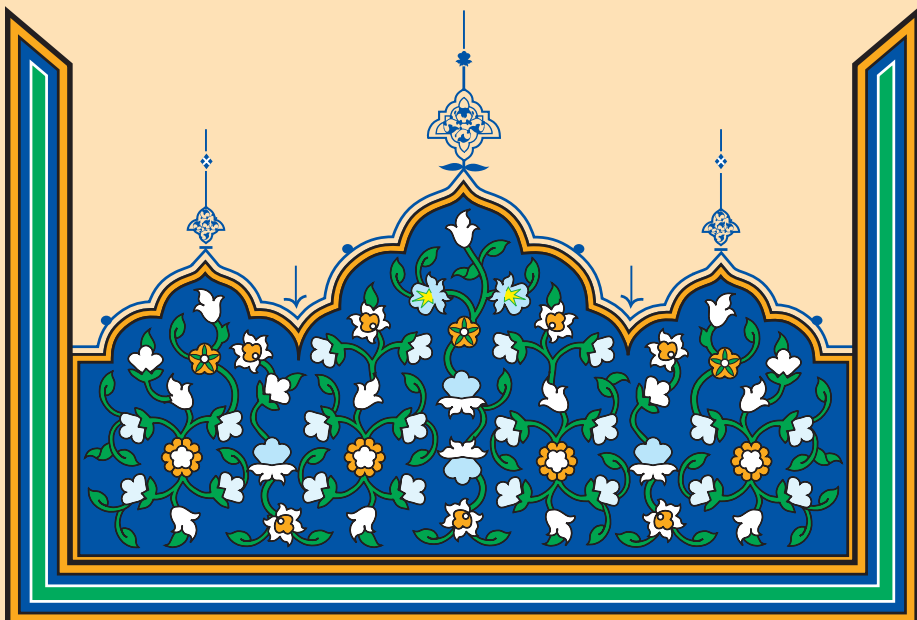
² Čuvena Musalla u Širazu, s puno cvijeća i zelenila.

³ Lulijanka, u našem jeziku imamo Lola; čuvena crnputa ljepotica Hafizova vremena u Iranu.

⁴ Svadbene trepeze na kojima se jelo vrlo brzo, a u tome su Turci prednjačili.

⁵ Jusuf (Josip) – pejsamber koga su braća bacila u bunar, a trgovci iz Egipta našli i povelili ga sa sobom u Egipt, gdje su ga prodali egipatskom namjesniku koji je imao lijepu ženu Zelihu, Zulejhu.

⁶ Zulejha, žena egipatskog namjesnika, zaljubila se u roba Jusufa.

240

Prijatelji, razvežite čvor na kosi moje Drage,
s kosom Drage produžite priču ove noći blage.

Skup u halvetu bliskosti je, prijatelji svi su došli,
proučite "in jekadu", usredsredite se poput vage.

Tambura i harfa glasom visokim zборе,
poruke ljudi srca primite u svijest kao prisege.

Zaklinjem se prijateljem: ako Bogu se predate,
patnja će vas zaobići, za vas neće biti tuge.

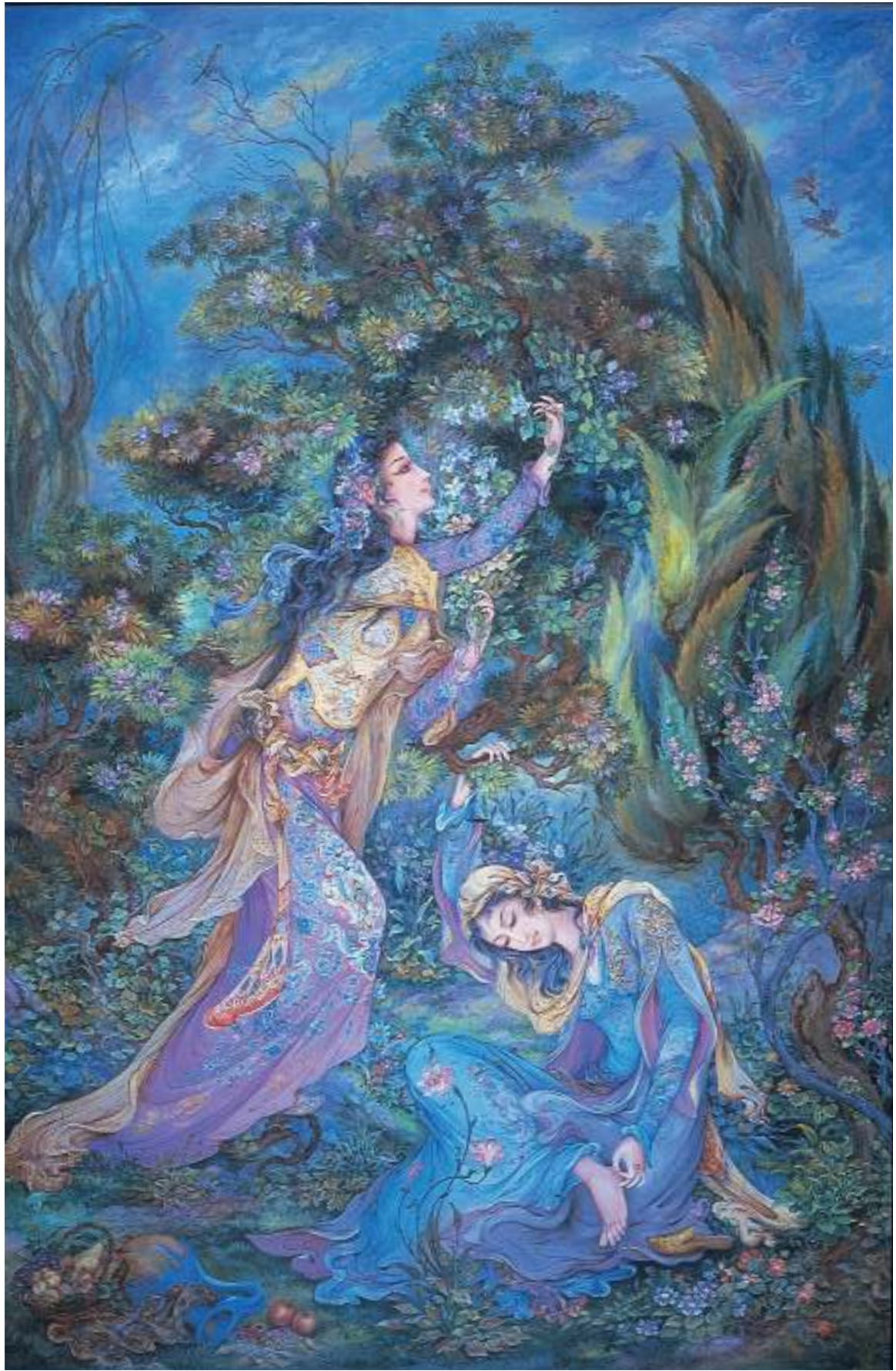
Voljeni i zaljubljeni – među njima razlika je,
kada draga koketira, vi tražite svoje zasluge.

Prvi savjet pira skupa, to je slovo – ti poslušaj,
s pokvarenim ti ne druguj, nepokorne sluge izbjegavaj.

Svak ko nije na svijetu postao živ od ljubavi,
iako umro nije, po mojoj fetvi je mrtav, il' bez snage.

A ako zatraži od vas neki poklon pjesnik Hafiz,
prenesite želju njegovu na usne nježne Drage.

معاشران کرد ز زلف یار بکشید
خسوف خلوت آنس است دوستان جمعید
ز باب و چنگ بباغک بلند میگویید
که کوششش پیشم سپایم اول آید
بجان دست که غم برده برمش اندازد
کرامت او بر الطاف کار سازید
میان عاشق و معشوق فرق بسیار
چو یار نامزد یه شمانیار کشید
نخست موعظه پیر میفروشد این است
که از معاشرا جنس احترام کشید
بر کسی که درین عقیده نیست نه پیش
بر او نرزد و چست سوی من نگاشید
و کز طلب کند انعامی از شما غما
خواستش لب یار و لونا آکشید

Ko je od vjetrića Sabe čuo tvoj miris bajni,
čuo je od poznatog druga umilni govor znani.

O Padišahu ljepote, siromaha ti pogledaj,
priče o caru i siromahu kazuju mudraci brojni.

Tajnu vječnu nikom nije ni arif kazao,
kako li je, onda, krčmar ključe tajni dokučiti.

Bože, gdje je povjerenik tajne, da mu u tren
srce oda svoj bivši govor i razgovor beskrajni.

Ne bijaše zaslužilo srce moje istinito
da od svog utješitelja čuje govor nedostojni.

Šta će biti ako odem iz ulice lišen Drage,
kome vjernost podari ružičnjak vremena rujni?

Dođi, krčmaru, jer ljubav zvonkim glasom poziva,
ko moju priču priča, od mene je prenosi, časni.

Dušu svoju vinom mošusnim namirim,
od onih iz tekije bije dah licemjerstva hladni.

Vino ispod hrke ja ne nosim tek od danas,
premda je starac o tome priču čuo u mejhani.

Uz glas harfe samo danas rujno vino ne pijemo,
puno vremena prođe, nebo je čulo ovaj glas žalosni.

Dobar je savjet mudraca i pravo je dobro djelo,
ko je slušao zadovoljno savjet mudrog – taj je sretni.

Tvoj je zadatak, Hafize, učiti dovu – i to je dosta,
ne budi u krugu onih koji su nemarni!

بوی خوش تو بر که ز با و صبا شنید
ای شاه چمن چشم جمال که افکن
سز خدا که عارف سالک بگفت
یار بکجاست محرم دزدی که بگفت
این سینه انبؤ دل صحت که این
محرّمم اگر شدم ز سینه کوی او شنید
ساقی بیا که عشق نده ایکنده بند
خوش میکنم با و به مشکین شام جان
ما با و ز جسته توه نه امر و میکشیم
ماهی با بکنت چنگ نه امر و زنجیر ما
پند حکیمین صواب است و صیغیر

حافظ و طیفه تو ذکا گفتن است پس

در بند آن باش که نشیند یاشیند

Papagaju govorljivi, što govoriš tajne mile,
ne d'o Bog da ti u kljunu fali ni šećera, ni vanile.

Da si stalno raspoložen, srca vječno veseloga,
jer si divno dočarao krasnu sliku moje vile.

Jaranima pričao si uvijeno i skriveno,
sad govori otvoreno tajne što su se pod krilom skrile.

Sretna zvijezdo, posipaj me vodom ruže iz pehara,
još sam sanjiv i mahmuran, srećo budna uz nargile.

Kakva divna melodija kada svirač saz zaszvira,
pijane i trijezne noge zajedno su zaigrale.

Od tog opijuma što ga krčmar ubaci u vino,
ni glave ni čalme prijateljima nisu ostale.

Caru Iskandaru vodu života ne dadoše,
zlatom se to ne dobija, niti putem sile.

Dođi brzo i poslušaj stanje srca zaljubljenih,
malo priče, a značenja puno, na gomile.

Kip kineski, moja draga dušman je srca i vjere,
Bože dragi, sačuvaj da mi vjera i um ne iščile.

Nezalicama ne govori o tajnama opijanja,
o duši ne pričaj mrtvim zidinama što su se ispriječile.

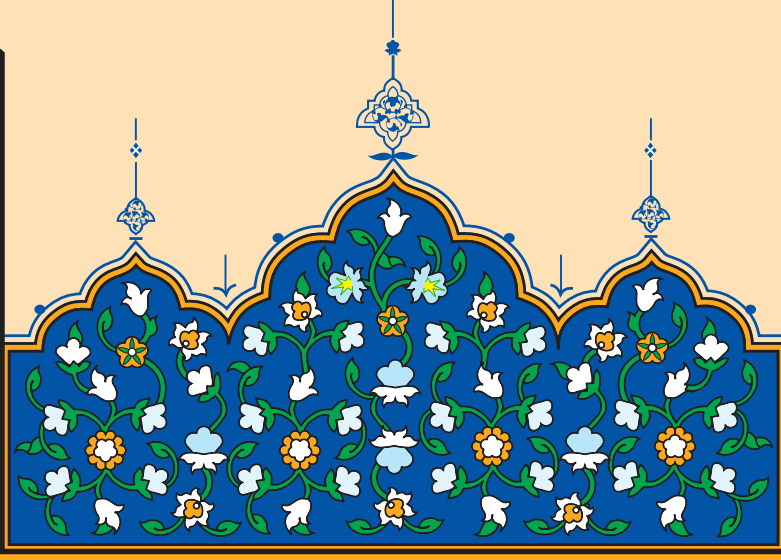
Milošću vladavine i sreće šaha Mensura,
Hafiz posta vrlo poznat sastavljajući gazele.

Veličinu pokaz'o je prema svojim robovima,
Bože, Ti ga sačuvaj od belaja i sreće zle!

الای طوطی کویای اسرار
سرت بنرودت خوش باد جا
که خوش نقشش نمودی از خطیای
نخن سر سبته گفتی با حریفان
خدا در این صحت پرده برد
بروی ما زن از ساعت کلابی
که خواب لوده ایم ای بخت بید
چده بود این که زود پرده طرب
که میرقصند با هم مت و شیا
از آن این سون ک ساقی در می کنند
حریفان از سرمانده دستا
سکن در رانی محبت ندانی
به زور روز بر ستر نسبت این کا
بیاد حال اسل درو بشنو
به لفظ اندک و معنی بسیار
بت چینی عثمی این دلها
بستوران کوا اسرار استی
حدیث جان کوا نقشش در
به نین دست منصور شاهی
عسکرم حافظ اندر نظم اشعا

خداوندی بجای سنگان کرد

خداوند از آفاقتش کشف

243

Iz ulice Nekog, Saba, donesi mi miris divni,
ja sam tužan, dušu mi privini u mir umilni.

Srcu mome ojađenom eliksir želje donesi,
dakle, donesi mi zemlju što je dragin vrat zlačani.

Gdje oči tajno gledaju, ja sa srcem ratujem,
luk i strijelu obrva joj donesi mi, Nesime vihorni.

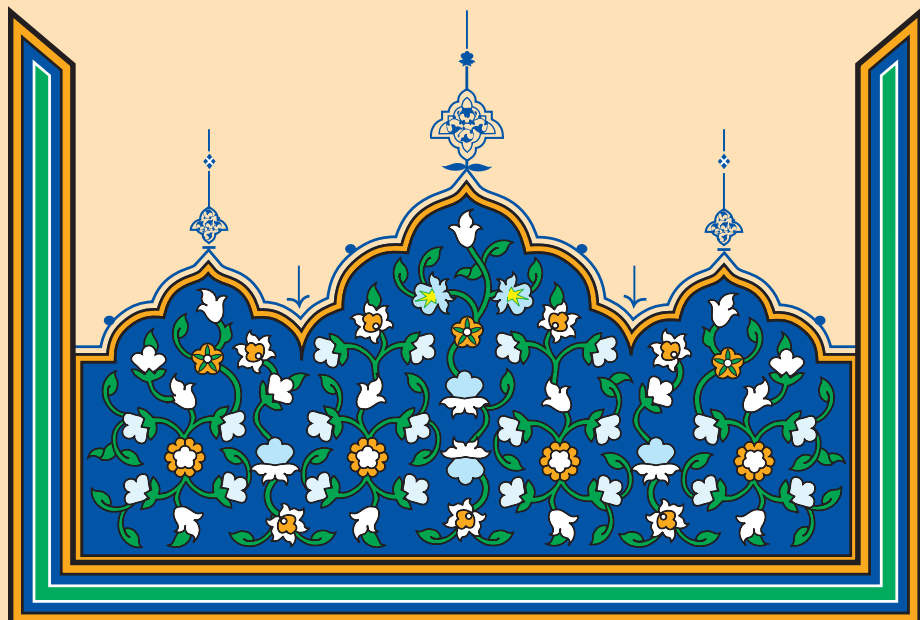
U tuđinstvu zbog rastanka i u tuzi ja ostarjeh,
dodajte mi čašu vina iz ruke mladog krčmara, jarani.

Oni koji negiraju, malo vina nek popiju,
ako im se ne dopadne – donesi ga brzo meni.

O krčmaru, ti veselje za drugi dan ne odgađaj,
ili iz knjige pismo spasa donesi mi, smireni.

Sinoć srce otrgnu se kad je Hafiz govorio,
Saba, iz ulice Nekog, donesi mi miris opojni.

ای صبا نکستی از کوی غلانی برآ
قلب بی حاصل در برزن کسیر ترا
در کینت گاه نظر باد رخ تویم چنگست
در غیر بی فراق و منم دل پر شد
شکران بهم زین می و سده سخن
و گرایشان ست مانند روانی برآ
ساقیا عشرت امزه و بسند مینکن
یا ز دیوان قصه آنانی برآ
دلم از پرده بشد و پیش خان کجفت
کای صبا نکستی از کوی غلانی برآ

244

Aoj Saba, koji prođeš kućom drage, ti ne žali;
i što otuda glas zaljubljenom donosiš – ne žali.

Aoj ružo, u zahvalu što procvjeta kako želiš,
miris susreta od slavuja zaljubljenog ti ne žali.

Dok si bila mladi mjesec, tada sam te još volio,
sada kada pun si mjesec, pogled na me ti ne žali.

Kad na tvojim mednim ustim' izvor slasti se stvorio,
de prozbori da s' osladim, ta šećera ti ne žali.

Plemenitost tvoju pjesnik na sve strane sad prenosi,
dužnost ti ga na put spremi, za putnine ti ne žali.

Kada želiš da se spomeneš sa dobrim i lijepim,
ti za cijenu riječi srebra ni zlata ne žali.

Prah od tuge nestao je, sad se divno osjećaš, Hafize,
kud prolazi Draga tvoja, suza svojih ti ne žali!

صبار سندان جهان کنذیردغ مدأ
بکراکد شکتی بکام دل ای گل
نسیم و سسل مرغ سحر دینغ مدأ
حرفیب عشق تو بودم چرمه نو بودی
کنون که ماه تمامی غنم دینغ مدأ
کنون که چشمه قدرت عمل پوشیت
سخن بکوی وز طوطی شکر دینغ مدأ
از و غلیظ سرد از او سوز دینغ مدأ
مکارم تو به آفاق سیبر دشا
چو ذکر خیر طلب میکنی سخن این است
از و غلیظ سرد از او سوز دینغ مدأ
جهان هر چه در دست سسل مختصر مدأ
ز اهل معرفت این مختصر دینغ مدأ

عبارتسم برده حال خوش شود حافظ
تو آب دیده ازین حس کنذیردغ مدأ

prijatelj, drug
morād – predmet želje, namjere
 poželjan, namjeravan

edeb (*adab*) – odgoj, pravila ponašanja u tarikatu koja imaju za cilj odgoj salikovog srca i duše kako bi on postigao najviše stepene vjerskog savršenstva i moralnog vladanja.

adab – kultura, odgojenost, vaspitanje
 uglađenost, uljudnost, učtivost,
 lijepo ponašanje, bonton, odgoj,
 lijepa književnost, beletristika

Elif (*alef*) – Znak jedinosti Božijeg Bića.
alef – prvo slovo per. alfabetu koje odgovara slovu "a"

fena (*fanā'*) – duhovno nestajanje, iščeznuće i utapanje u Božija svojstva
fanā' – nestajanje, gubljenje, iščezavanje, nestanak
 prolaznost

gaflet (*ġaflat*) – slijeđenje nefsa, nepažnja, nehajnost, duhovni nemar i zaborav
ġaflat – nepažnja, nemar, nehat
 ravnodušnost
 bezbrižnost

gajret (*ġeirat*) – ljubomora Voljenog Koji od zaljubljenog očekuje potpunu predanost Njemu
ġeirat – revnost, žar, usrdnost
 ljubomora

hal (*hāl*) – stanje koje se spušta u srce salika Božijom voljom bez truda i namjere salika; iščezava sa pojavom ličnosti (svoje) sa pojavom prizemnog jastva
hāl – stanje, položaj
 sadašnjost, sadašnji trenutak
 gram. sadašnje vrijeme
 radost, veselje

halvet (*xalwat*) – osamljivanje, odvojenost
xalwat – osamljenost, izoliranost
 samoća, izolacija
 osamljeno, pusto mjesto
 prenoćište

harabat (*xarābāt*) – v. krčma

xarābāt – razvaline, ruševine
 fig. krčma, gostiona

himmet (*hemmat*) – 1. zauzimanje, nastojanje na postizanju uspjeha u duhovnosti, usmjeravanje srca prema Istini radi postizanja veza s Njim;

2. Pažnja pira prema saliku
hemmat – želja, težnja, stremljenje
 namjera, cilj
 duhovna odlučnost, energičnost

hram magova (*deir-e moġān*) – mjesto okupljanja arifa i evlija

deir-e moġān – mjesto okupljanja magova, zoroastrovskih svećenika

iskon (*azal*) – prošlo, iskonsko, vrijeme koje nema početak, prapočetak
azal – bespočetnost, praiskon, vječnost

istina (*haqīqat*) – stvarnost, bitnost, postaja salika u tarikatskom napredovanju kada se on nalazi u Istini i nastupa sa Istinom. Duhovna zbilja stvari i bića.

haqīqat – istina, stvarnost, realnost
 bit, suština
 činjenica, fakat

keramet (*kerāmat*) – počast koju dobiju neki Božiji prijatelji (evlije) kao dokaz ljudima u otkrovenju nekog segmenta tajnog svijeta

kerāmat – počast, dostojanstvenost
 velikodušnost, blagodarnost
 darežljivost
 čudotvorstvo

konačišta (*manzelhā*) – konačišta Jednosti, stanice Jednosti.

manzelhā – mn. od manzel
 odmorište, stajalište, postaja
 etapa, rastojanje između dva odmorišta
 kuća, stan
 svratište
 dan hoda

krčma (*meixāne*) – mjesto na kojem se ispija piće spoznaje, ljubavi i približavanja Voljenom, duhovno opijanje – sukre ruhi.

meixāne – mjesto gdje se prodaje ili ispija vino
 krčma

krčmar (*sāqī*) – 1. Bog, Apsolutna Istina;
2. šejh; savršeni muršid
sāqī – o. k. drugog napaja vodom ili pićem
vinotoča, peharnik

leptir (*parwāne*) – zaljubljeni, ašik.
parwāne – leptir
moljac, noćni leptir
carski dekret
dozvola, dopuštenje
propusnica, uvozno-izvozna dozvola

Ljubav (*‘ešq*), (*mohabbat*), (*mehr*), (*‘ešqbāzī*), (*‘ašeqī*),
(*nazarbāzī*), (*hewā*) – Ljubav
prema Voljenom.
‘ešq – ljubav
zaljubljenost
mehr – ljubav, naklonost
Sunce
‘ešqbāzī – ljubavna igra
hewā – zrak, vazduh
nebo
stepen, razina, nivo
pažnja, briga
želja, stremljenje

ljudi srca (*saheb delān*), (*ahl-e rāz*) – oni koji posjeduju
sposobnost duhovnog viđenja, intuiciju, svjetlo u srcu
preko koga se spoznaju istine o stvarima koje se ne
mogu doživjeti vidom, ljudi srčane čistote
saheb delān – ljudi srca
ahl-e rāz – posjednik, poznavalac tajne

magovi (*mogān*) – sljedbenici (muridi) savršenog arifa.
mogān – mn. od mag (moğ)
magovi, zoroastrovski svećenici, zoroastrovci,
vatropoklonici
fig. prodavači vina

medžmu’ (*mağmu’*) – onaj ko stječe duhovne stepene
preko Božije pažnje i naklonosti, neovisno o vlastitom
trudu
mağmu’ – skupljen, sabran
cjelokupan
cjelina, ukupnost

mejhana (*meixāne*), (*meikade*), (*šarabxāne*) – v. krčma.

meixāne – mjesto gdje se prodaje ili ispija vino
krčma
meikade – krčma
šarabxāne – krčma

mejhana (*xarābāt*) – v. krčma.
xarābāt – razvaline, ruševine
fig. krčma, gostiona

mejhane (*meikadehā*) – v. krčma.
meikadehā – mn. od meikade
mjesto prodaje vina, pića
krčma, gostiona

mekam (*maqām*) – stupanj koji zalaganjem dostigne
salik na putu duhovnog usavršavanja i vladanje po
tome
maqām – mjesto stajanja
mjesto, položaj, pozicija
rang, stepen, razina
duhovna postaja, mekam

mekami (*maqāmat*) – v. mekam.
maqāmat – mn. od mekam (maqām)

murid (*morīd*) – sljedbenik šejha u derviškom redu, pri-
padnik derviškog reda sa zakletvom.
morīd – sljedbenik duhovnog učitelja, pira

muršid (*moršed*) – šejh, upućivač, koji uvodi čovjeka u
tesavvufske tajne
moršed – duhovni uputitelj, vodič, šejh
trener (gimnastički)

nefs (*nafs*) – skup ovozemaljskih prohtjeva koji za salika
predstavljaju najveću zapreku u spoznaji Apsoluta.
nafs – duša
duh
tijelo
čovjek
bit, suština

neovisnost (*esteğnā*) – jedna od postaja *sejri suluka*
gdje iščekavaju sve ovisnosti osim o Bogu.
esteğnā – traženje neovisnosti
traženje odsustva potrebitosti, nužnosti
neovisnost, dostatnost

nesim (*nasīm*) – v. povjetarac.
nasīm – lahor, povjetarac, vjetrić, zefir

Noć vrijedna (*šab-e qadr*) – noć susreta salika sa Voljenim, noć u kojoj salik doživi osjećaj pripadnosti Voljenom.

obrve (*abrū*) – svojstva Jednosti Božijeg Bića.
abrū – obrva

perda (*parde*) – v. veo
parde – zastor, zaklon, paravan
veo (preko lica)
zavjesa, stora
membrana, opna
čin (u pozorišnoj predstavi)
filmsko platno
muz. skala, ljestvica, tonalitet
žica na muzičkom instrumentu

Pir (*pīr*) – Starješina derviškog reda
pīr – starac, starješina
šejh, duhovni učitelj, vođa derviškog reda
star, drevan, u godinama

pir magova (*pīr-e moġān*) – savršeni arif, duhovni vodič

ples (*sāmā'*) – v. sema'; duhovni koncert
sāmā' – slušanje
pjesma
sufijski ples

pojava (*taġallī*) – pojava Voljene, teofanija.
taġallī – očitovanje, ispoljavanje
isijavanje, blistanje
emanacija

povjetarac (*nasīm*) – neprestana naklonost i pažnja Voljenog prema saliku
nasīm – lahor, povjetarac, vjetrić, zefir
prisutnost (*hozūr*) – prisutnost srca sa oznakama uvjerenosti, prisutnosti uz Voljenog bez stvorenja.
hozūr – prisustvo, prisutnost
predvorje
njegova ekselencija

Prvi dan (*rūz-e alast*) – dan kada je Bog upitao duše: "Jesam li Ja vaš Gospodar?" (E lestu bi Rabbikum?) Duše su odgovorile: "Da, jesi. Mi svjedočimo." (Qālū, belā). Vidjeti: Kur'an, 7:172. Dan preegzistentnog Saveza s Bogom.

pustinja (*bādiye*), (*bijābān*) – označava teškoće koje stoje pred salikom na putu njegovog duhovnog zrenja.
bādiye – pustinja
bijābān – pustinja

putnik (*rahrou*) – v. salik
rahrou – o. k. ide putem; putnik (duhovni)
turist, svjetski putnik
hodnik, trijem, koridor

rastanak (*ferāq*), (*heġrān*), (*heġrat*), (*heġr*) – stanje odvojenosti Zaljubljenog od Voljenog.
ferāq – rastanak, razlaz
razdvajanje, rastavljanje
odvajanje, udaljavanje
heġrān – razdvajanje, udaljavanje
rastanak, razlaz
odvojenost, udaljenost
heġrat – odvajanje, razdvajanje
(pre)seljenje (s jednog mjesta na drugo)
fig. preseljenje na ahiret
heġr – razdvajanje, rastanak
napuštanje, ostavljanje
razdvojenost, razlaz

Saba (*sabā*) – Donosilac vijesti od Voljenog zaljubljenom)
sabā – svjeveroistočni vjetar
povjetarac
vrsta tradicionalne perzijske melodije

saki (*sāqī*) – v. krčmar
sāqī – o. k. drugog napaja vodom ili pićem
vinotoča, peharnik

salik (*sālek*) – duhovni putnik ka Bogu; mistični hodočasnik; Homo viator.
sālek – o. k. ide putem
putnik
duhovni putnik

sema' (*samā'*) – dio zikra iskazan posebnim kretanjima koji dočarava kosmički sklad, karakterističan za Mevlevije; duhovni koncert
samā' – slušanje
pjesma
sufijski ples

siromah (*faqīr*), (*gedā*) – duhovni siromah; onaj koji je otrgnuo srce od svega na dunjaluku i ahiretu i vezao se jedino za Allaha, dž.š.; onaj koji se oslobodio svojstava vlastitog bića i utopio u Božansko postojanje; salik u svom čistom primordijalitetu.

faqīr – siromašan, potrebit, ubog

siromah, bijednik

gedā – ubog, bijedan

siromah, bijednik

siromasi (*faqīrān*) – v. siromah

faqīrān – mn. od siromah (*faqīr*)

siromaštvo (*gedāsefāti*), (*faqr*), (*gedayī*) – duhovno siromaštvo, otrgnuće srca od svih dunjalučkih i ahiretskih sklonosti osim od Allaha dž.š.; oslobađanje od svojstava vlastitog bića i utapanje u Božansko postojanje; metafizička ubogost

faqr – siromaštvo, potrebitost, ubogost

gedayī – ubogost, bijeda, siromaštvo

spoznaja (*ma'refat*) – poznavanje, spoznaja Boga; sufij-ska gnoza.

ma'refat – poznavanje

znanje

nauka, znanost

spoznaja

upućenost, informiranost

uljudnost, učtivost, pristojnost

staro vino (*sabūhī*) – razgovor Istinitog sa osobama koje su Ga spoznale.

sabūhī – piće koje se pije jutrom

o. k. pije jutarnje piće

susret (*wasl*), (*wesāl*) – v. vasl

wasl – povezivanje

spajanje, sjedinjenje

ljubavno sjedinjenje

wesāl – ljubavno sjedinjenje

ljubavna veza

svijeća (*šam'*) – Voljeni

šejh (*šeix*) – v. pir.

šeix – starac, starješina

šejh, duhovni učitelj, vođa derviškog reda

star, drevan, u godinama

tajna (*serr*), (*rāz*) – tajno otkrovenje duhovnih znalaca; u najvećoj tajnosti i dubini svoga srca sakriti svoje spoznaje koje su se saliku otkrile pomoću Božijeg znanja

serr – tajna, skrivenost, misterija

skrivena misao

srce

bit, suština

rāz – tajna, misterija

boja

tajne (*asrār*) – v. tajna

asrār – mn. od tajna (*serr*)

tarikot (*tariqat*) – idejno – praktična metodologija te-savvufa; plan i program te metod i režim nekog sufij-skog reda

tariqat – derviški red, tarikot

sufijski red

tefrika (*tafreqe*) – stjecanje duhovnih stepena na osnovu vlastitog truda i zalaganja salika.

tafreqe – rastavljanje, razdvajanje

raspršenost, razdvojenost, razdor

traganje (*talab*) – prva postaja *sejri suluka*

talab – traganje

traženje, zahtjev

molba, želja

učenje, izučavanje

trud (*hemmat*) – v. himmet

hemmat – želja, težnja, stremljenje

namjera, cilj

duhovna odlučnost, energičnost

uživanje (*eiš*) – trajanje užitka bliskosti zaljubljenog s Voljenim.

eiš – zadovoljstvo, uživanje, sreća

život

vasl (*wasl*) – sjedinjenje zaljubljenog sa Voljenim

wasl – povezivanje

spajanje, sjedinjenje

ljubavno sjedinjenje

vedžd (*wadžd*) – zanesenost u ljubavi, toliki ljubavni zanos kada se gubi vlastito postojanje; teopatičko uznesenje

wadžd – zanos, omama, ekstaza
uzbuđenje
strast
ljubavna zanesenost

velikan srca (*ahl-e del*) – v. ljudi srca.

veo (*heğāb*), (*parde*), (*neqāb*) – prepreke koje zaljubljenog odvajaju od Voljenog; zapreka da se pojavi istina u srcu, veo pred licem Voljenog.

parde – zastor, zaklon, paravan
veo (preko lica)
zavjesa, stora
membrana, opna
čin (u pozorišnoj predstavi)
filmsko platno
muz. skala, ljestvica, tonalitet
žica na muzičkom instrumentu

verd (*werd*) – svakodnevni zadatak, u obliku zikra, koji prema naročitim uputama šejha preuzima murid prilikom pristupa tarikatu

werd – stalni, svakodnevni posao
svakodnevno obavljana neobavezna molitva ili čitani odlomak Kur'ana

vino (*bāde*), (*mei*), (*šarāb*) – piće spoznaje duhovnih istina

bāde – piće, alkohol
vino

mei – vino
piće

šarāb – piće

vodič (*dalīl*) – v. šejh, pir, muršid

dalīl – razlog
upućivač, vođa
put, način
uzrok
dokaz, potvrda

vuslet (*woslat*) – sastanak, susret zaljubljenog s Voljenim

woslat – sjedinjenje (tjelesno)
veza

zadovoljstvo (*rezā*) – jedna od postaja (mekama) *sejri suluka* na kojoj salik dostiže zadovoljstvo svakom Božijom odredbom.

rezā – zadovoljstvo

pristanak, odobrenje, slaganje

zadovoljstvo (*qenā'at*) – zadovoljstvo malim

qenā'at – zadovoljstvo (vlastitim djelom)

umjerenost
skromnost

ziker (*zeker*) – zpominjanje Božijih imena jezikom i razmišljanje o Voljenom; prizivanje Voljenog; Molitva srca, nasuprot molitvi uma (*fikr*)

zeker – sjećanje, pominjanje

prizivanje (moljenje) Boga

dova

čast

objašnjenje stanja

savjet

Kur'an

zaljubljeni (*'āšeqān*), (*'ešqbāzān*) – v. ašik

'āšeqān – mn. od zaljubljen (*'ašeq*)

'ešqbāzān – mn. od *'ešqbāz*

ljubavnici, voljeni

KRATKI POJMOVNIK
IRFANSKIH TERMINA

R-1055 (kat. br. 3166)

Prepisivač: Asad ibn Ahmed Mahmūd el-Husejnī et-Tabasī.

Rukopis je prepisan u drugoj dekadi mjeseca zul-kadeta 902/1497. godine.

(Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu)

āb (voda): kod duhovnih pregalaca - arifa ovaj termin označava Božiju emanaciju i spoznaju.

āberūy (obraz, čast): označava nadahnuća iz Skrivenog svijeta koja se spuštaju na srce salika - *homo viator*.

abr (oblak): aluzija na koprenu koja sprječava ozbiljenje *vusula*.

Abrār (Dobri): odabrane sluge Božije koje su savladale etape putovanja ka Bogu.

Abrū (obrva): atribut Božijeg Bića kao koprena koja skriva Bit Njegovu.

Ādam: h. Adem (a.s.), Otac čovječanstva (*abū al-bašar*); čovjek kao sukus svih imena i atributa Božijih, mikrokosmos.

Āftāb (Sunce): život, Apsolutni Bitak, znanje, spoznaja. Aluzija na Božije iluminacije.

Ahl-e del ; ahl-e ma'ni (Oni što srca imaju, srčani): Oni čija je srca Uzvišeni Svjetlom Svojim obasjao.

Ahl-e nazar: oni koji posjeduju znanje, razotkrivajući.

Amānat (poštenje, pouzdanost, ono što je povjereno): pokoravanje Bogu, pravednost. "Breme pologa" (Bār-e amānat) je aluzija na 72. stavak kur'anske sure *Ahzab*. Gnostici će u interpretaciji ovog kur'anskog stavka kazati: "Emanet je zavjet i ugovor sklopljen između Stvoritelja i stvorenoga još pri preegzistentnom susretu na dan *elesta* u praiskonu."

'āref (onaj koji je spoznao, gnostik, mistik): onaj koji je dosegao stepen izravnog osvjedočenja Božijih imena i atributa.

Asāmī (mn. od *esm* - ime): uglavnom se misli na lijepa Božija imena.

Ashāb-e tariqat (Drugovi Puta): oni koji ustrajavaju na putu ka Bogu. Družba *homo viator*.

asrār (mn. od *serr* - tajna): tajnoviti, intimni razgovor između *Murada* i *murida* (Željenog i onog koji želi). U najužem smislu tajna između Boga i njegovog sluge.

'āšeq (zaljubljenik): onaj koji traži i žudi za samo Uzvišenim Voljenim Bićem.

āštī (izmirenje, pomirenje): primanje bogoslužjenja salikova posredstvom približenja (Bogu).

aždahā (aždaha, zmaj): označava *dušu koja naginje zlu*.

āyeneh (ogledalo): želja (*murād*), srce savršenoga čovjeka.

bādeh: vino, uzaviruća ljubav kao plod svetih emanacija.

bādiyeh: (pustinja, nepregledni i nesavladivi prostor): skup prepreka koje očekuju putnike Puta.

badnāmī (ozloglašnost, osramoćenost): stupanj samoprijekora, znak otkazivanja privrženosti svemu što nije On.

Bahr (more): aluzija na Apsolutni Bitak i Jedinstvo Bitka, egzistencijalni teomonizam (*wahdat al woğud*). Spominje se i u značenju Savršenog čovjeka. Kosmos predstavlja valove tog Okeana svekolike egzistencije.

Bahr –e hasti: okean Bitka.

bālā (teškoća, nevolja): ispit sluge Božijeg u teškoći i patnji.

Barq (odbljesak, munja): svjetlo koje se ukazuje pred putnikom zovući ga blizini Božijoj – putu ka Bogu.

Barzax: *međuprostor*, međusvijet, intermedijalni svijet.

basīrat (gledanje, vid, pronicljivost); snaga koja srce osvjjetljava svetim svjetlom da bi vidjelo zbilju stvari.

bast: širina, osebujnost, širokogrudnost, širina srca gnostika.

bašarat: radosna vijest o skorom susretu s Voljenim.

Bāten: nutrina, unutarjost, ezoterij, jedno od imena Božijih.

beyābān (pustinja): izgubljenost.

bī del – bez srca, izgubljenog srca.

bīmārī (bolest): duhovna (unutarjna) uznemirenost duhovnog putnika.

bīrangī (bezbojnost): stepen, svijet u kojem nestaju svi entiteti, u kojem nema ni traga mnoštvu niti dvojstvu.

bī xodī: opijenost, nesvjesnost, raspojasanost.

bo'd: razdaljina, udaljenost roba od Gospodara.

Bot (idol, kip): cilj i krajnja postaja na putu *suluka*; ozbiljenje Apsolutnog Bitka. Uzvišeni; u negativnom značenju označava prijateljevanje sa zlom.

botkadeh – v. **botkhaneh**

botxāneh: unutrašnjost savršenog gnostika, sufije.

būseh (poljubac): unutarjna, duhovna privlačnost.

Čāh-e Kan'ān (bunar u koji su Jusufa bacila njegova braća): alegorija na tamni, mračni svijet – dunjaluk.

Āh-e zamzam (bunar zemzem-vode u Mekki); alegorija na *'ayn al-yaqīn*, neposustajće uvjerenje u Istinu.

Āhreh (lice): očitovanja kojih salik na svome putu postaje svjestan sviješću neprestanom.

Ālipā (krst): alegoričan naziv za uvojke kose Dragane; manifestacije i simbol Božije veličanstvenosti.

Āng (vrsta harfe): u suptilnoj kulturi i pojmovlju arifa svaki muzički instrument je tajna i simbol, i svaki ukazuje na bliskost, intimnost srca sa svijetom anđeoske čistote (*malakūt*).

Āšm (oko): motrenje (izravno svjedočenje) Boga Uzvišenog.

daraġa -ye woġūd: svijet bitka; stupanj ljubavi.

darviš (siromah): onaj koji nije obuzet ovim svijetom i njegovim ukrasima.

dast (ruka): atribut Božije moći

dast afšāndan (mahati rukom u znak radosti i ushićenja): alegorija na ostavljanje i napuštanje ovog svijeta.

dayr: boravište asketa i monaha; manastir.

dayr-e mogān: mjesto okupljanja mnoštva zoroastrijskih svećenika; alegorija na skup gnostika.

del (srce): mjesto čuvanja Božijih tajni, a spominje se i kao inteligentna duša.

Delbar: onaj koji oduzima i odnosi srce dok ono svijetli svjetlošću njegovih očitovanja.

Deldār: onaj u čijim je "rukama" srce, za kojeg je sve vezano; Voljeni(a).

div: demon u iranskoj mitologiji, simbol zla i ružnoće; sinonim za sotonu kao simbol svih loših osobina.

divānegī (ludilo, smetenost): krajnja predanost zaljubljenika sudbini ljubavi.

divāneh: lud, opčinjen ljubavlju i izgubljen u dolini suluka.

Ġabal (brdo, planina): manifestacija Boga Uzvišenog; Musa je svjedočio Boga očitovanjem Njegovim na planini Tur (Sinajska gora).

Ġabarūt (veličanstvenost, moć, veličina): "prostor" između Stvorenog i Svijeta čiste inteligencije (*mundis angelicos*); svijet imena i atributa.

ġahl (neznanje): smrt srca koje je daleko od razumijevanja Istine.

Ġām (kristalna kugla): mjesto Božijih očitovanja i manifestacije beskrajne svjetlosti.

ġamāl (ljepota); očitovanje, bljesak vrlina Voljenog kako bi se u zaljubljenome probudili snažna ljubav i želja. Voljeno biće iz naklonosti i ljubavi prema svom zaljubljeniku pokazuje svoje ljepote koje uvećavaju njegovu ljubav i čežnju za sjedinjenjem.

Ġām-e ġahān: Bog Uzvišeni u Svojoj apsolutnoj samodovoljnosti.

ġān (ljudska duša, duh): očitovanja Istine.

Ġānān (Voljeni, Omiljeni): Uzvišena Bit Božija u Svojoj samodovoljnosti i samoopstojnosti.

ġannat (perivoj, raj): jedan od stupnjeva očitovanja.

ġaras (zvono, tihi poj): zvono obraćanja Boga Uzvišenog snagom Njegove Silnosti i Veličanstvenosti.

ġazbeh (privlačenje, gravitacija): približenje roba Bogu, bez savlađivanja svih postaja i etapa duhovnoga puta (suluka).

ġonūn (ludilo): posljedice koje se u stanju zaljubljenosti očekuju kod zaljubljenika.

ġor'ah (gutljaj): tajne i postaje onih stanja koja duhovnog putnika ostave skrušena tokom njegova putovanja.

'eid (praznik, blagdan): ono što od očitovane ljepote Božije nađe mjesta u srcu salika.

eniyyat: svijest samo o sebi, samosvijest, egocentrizam koji znači nemar prema Bogu, Istini.

Eram: vrt kojeg je Šaddad, silnik i vladar iz Jemena, napravio kao nadomjestak za Džennet; ponekad *Eram* označava obećani Raj.

'erfān (spoznaja, gnoza): put i metod koji duhovni putnici slijede da bi stigli do svog cilja, spoznaje Uzvišenog.

Esm-e e'azam (Najveće Božije ime): po nekim autorima svako ime Božije je *esm-e e'azam*. Neki, poput Mujbedija, smatraju kako je ovo *ime* sasma skriveno i nedokučivo stvorenome i tajna je između Boga Uzvišenog i Njemu bliskih dobrih slugu. Neki smatraju da je *esm-e e'azam* Božije ime Allah.

ešarat (išaret, znak, mig): obavijestiti o nečemu bez riječi i pojmova.

'ešq: snažna ljubav, apsolutna ljubav; u irfanskome svjetonazoru cijeli pojavni svijet je nastao kao posljedica ljubavi.

e'tekāf (skloniti se, osamiti se, izolovati se): osamljivanje u džamiji (posebice u zadnjoj dekadi mjeseca ramazana) radi molitve i služenja Bogu, uz napuštanje ovosvjetskih - materijalnih nagona i prohtjeva.

exlās (iskrenost): čistoća, rafiniranost, pročišćenost. Čistoća djela od svake vrste manjkavosti i nedorečenosti.

Extiyār (izbor) – suprotno od *ğabr* - sloboda volje, raspolaganje; mogućnost izbora naspram predestinacijskog fatalizma (*ğabr*). U gnostika izbor jeste to da sluga Božiji *bira* upravo ono što je i Bog odredio.

fana (utrnuće, iščeznuće, nestanak): iščeznuće duhovnog putnika u beskraju Božije Svemoći.

faqān (uzvikivanje, jadikovanje): objelodanjivanje unutarnjih stanja.

faqr (neimaština, siromaštvo): postupna ispražnjenost srca i misli od svega sem Uzvišenog; metafizička neimaština.

fayz (mnoštvo, obilno darovanje): emanacija koja se ozbiljuje u srcu salika putem Božijeg nadahnuća.

fekr (taffakor) (mišljenje, razmišljanje): razmišljanje o Bogu Uzvišenom; promišljanje Božijeg Bića kroz simbole i pojavnosti Njegovog stvaranja.

gīsū (pletenica, uvojak): nit koja čežnjivog putnika vodi Istini Jedinoj.

gouhar (supstanca, suština, srž, dragulj): zbilja savršenoga čovjeka.

gūy (kugla, loptica): označava potčinjenost usuda duhovnog putnika koji ne može izmaći Božijem određenju.

ğamzeh (namigivanje): zatvaranje očiju znači nedostatak bliskosti i naklonosti, a otvaranje označava naklonost i blagost.

hāl (stanje, kakvoća): srčano inicijacijsko stanje kojemu nije prethodila nikakva namjera.

Haqq (istina, Istiniti): ono što je pravo, dostojno bitka, neporecivo; Apsolutni Bitak.

hawā (prohtjev, sladostrast): označava salikovu preokupaciju materijalnim stvarima i njegovo odvratanje od duhovnosti, težnju za materijalnim užicima i željama duše.

hekmat (mudrost, znanje, spoznaja): znanje o zbilji stvari sa svim njihovim osobinama i odrednicama onakve kakve one jesu.

heğr (odlazak, seoba): označava usredsređenost salikove unutrašnjosti i vanjštine na sve ono što skreće njegovu pažnju na Uzvišenog; izostanak Božijih nadahnuća.

Hosn (dobrota, ljepota): sukus svih ljepota i vrlina u Jednoj Biti – Biti Božijoj.

Hoşyārī (svjesnost, razboritost): označava stupanj očitovanja potpune Božije jednoće (*touhīd*) i salikove ustrajnosti na duhovnome putu (*esteqāmat*).

Iblis (đavo, šejtan): od infinitiva *iblās* u značenju obeznaditi; onaj koji je prevario Adema u Džennetu. Iblis je manifestacija oholosti i egoizma.

Illā (osim, izuzev): dio formule *La ilahe ilallah* kojim se označava stupanj vjerovanja u Jednoću Biti Božije.

Ka'beh (Božiji hram u Meki): Stupanj sjedinjenja i sutremljenosti srca prema Bogu Uzvišenom.

kāmel (savršen, upotpunjen): osoba koja je potpuno iščezla u Božijoj vječnosti i opstojnosti.

kanašt (sinagoga, jevrejska bogomolja): stupanj manifestacije; svijet duhovnih značenja.

Karašmeh (mig, umilni pokret oka): očitovanje Božije Svevišnjosti.

kāseh (zdjela): pehar spoznaje i ljubavi iz kojeg se putnici ka Bogu poje i opijaju vinom Jednoće.

kašf: razotkrivanje skrivenog, otkrovenje nečega što je bilo skriveno velom.

kelisah (crkva): svijet duhovnih značenja.

kenār (okrilje, zagrljalj): stepen usvajanja tajni i njihovo čuvanje u vlastitom okrilju.

kīmīyā (alhemija): savršen čovjek.

kīmīyā-ye sa'adat – duhovna ćudorednost, prefinjenost i čistota duše.

Korsī (tron Božije vlasti, moći i znanja): svijet očitovanja posebnih atributa Božijih.

kūy-e xarābāt: stepen iščeznuća i duhovne smetenosti.

Lā (u značenju *ne* kao dio sintagme *La ilahe illa Allah*): negacija svih svjetova i znakova sem onih Uzvišenog Gospodara, od samoljublja čovjekovog do idolatrije i kumira.

lab (usna): Božiji dah koji svim stvorenjima daruje postojanje.

lāhūt: označava život koji kola u svjetovima potencijalno postojećih stvorenja, kao i milost Božiju koja prožima sve svjetove.

Mahbūb: Voljeni, predmet ljubavi, Uzvišeni Gospodar.

Māhrūy (mjesecoliko): mjesto Božijih očitovanja i ukazanja, bilo da se radi o ukazanjima koja se duhovnome putniku javljaju u stanju njegove svjesnosti ili smetenosti.

mahw (brisanje, nestajanje): iščeznuće svih obrisa i opisa uvriježenih navika.

malakūt: svijet čiste inteligencije (*mundis angelicos*); u irfanu se koristi da označi svijet Skrivenoga i svijet duhovnih značenja.

maqām (stepen, nivo): pojam komplementaran sa terminom *hal* (v.). Označava stepene na duhovnome putu na koje salik dolazi upotpunjujući neke posebne obrede ili podnoseći nedaće na duhovnome putu.

ma'refat: spoznaja Uzvišenog, uz Njegovu pomoć, putem unutrašnje svjetlosti.

mast (pijanica): onaj ko svoje unutrašnje atribute u potpunosti zamoči u opijenost spoznajom Uzvišenog.

mastī (opijenost): usplamsana ljubav, unutrašnji i vanjski atributi zaljubljenika.

Ma'šūq: Voljeni, Dragi; Uzvišeni Allah.

Matrab (svirač): alegoričan naziv za onoga ko nas nadahnjuje; Uzvišeni.

May (vino): Božija emanacija kojom obasipa salika i opijenost spoznajom koja se javlja kod duhovnih putnika koji su dosegli spoznaju.

maykadeh (krčma): mjesto salikovih zazivanja Uzvišenog Gospodara na putu ljubavi.

mayxāneh (krčma): označava svijet *Lahuta* (v.) i unutrašnja obzorja savršenog arifa koja su ispunjena unutrašnjim čulima okusa (v. *zauq*), žudnjama i Božijim tajnama.

mehnat: stepen patnje i tegobe na duhovnome putu koji prethodi salikovom strpljenju (*sabr*).

mehrāb: u gnostičkoj literaturi ova riječ označava sve ono čemu je okrenuto srce čovjeka, sve ono za čime čovjek žudi.

meškāt (niša): ljudska duša.

moğarrad (očišćeni): onaj koji je prekinuo sve veze sa svijetom ovim i očistio se od svih zala i nepodopština, pa se tako pripremio za putovanje ka Bogu.

moğān (mn. od *mag*): prvosveštenik zoroastrijanaca.

mohāsebeh (obračun, svođenje računa): stepen koji nastupa nakon pokajanja (v. *toubeh*), predstavlja obračun vlastitih djela, dobrih i loših.

morād (ono čemu se teži, želja); osoba koja je dostigla stupanj upotpunjenja svih nedostataka.

morāqebat (stalna brižnost i nadzor): motrenje salika i stalna briga da svoju dušu i srce zaštiti od loših djela i zala.

morīd: tražitelj, onaj koji je svu svoju volju i želju usmjerio k Bogu.

moršed (upućivač): manifestacija uma.

Mošāhadeh: očitovanje ukazanja Božijeg bića.

moštāq (čežnjivi): onaj ko ima silnu čežnju za susretom sa Uzvišenim Gospodarom.

možeh (trepavica); alegorično trepavice označavaju strijele i koplja očiju Voljene koji zasipaju prsa zaljubljenika; veo i zaštita za duhovnog putnika.

mūy (dlaka): označava otkrivanje vlastitog bića i identiteta. Također označava čvrsto uže (*habl al-matin*) za koje se arif drži na duhovnom putu.

nāleh (naricanja): označava šaputanja i zazive salika Uzvišenom Gospodaru.

naqūs (zvono): označava pokajanje, vraćanje Uzvišenom, odanost, skromnost i bogoslužjenje.

nasīm (povjetarac): sve ono što donosi radosnu vijest da je Uzvišeni Gospodar darovao salika Svojom pažnjom i brigom ('enayat).

nāz: označava snagu koju Voljeni daruje svojim zaljubljenicima; pažnja i otklanjanje svih potreba zaljubljenika koje im uslišava Voljeni.

nazar (pogled): zadubljanje salika u zbilje Božijih stvorenja, salikova pažnja i ustremljenost ka Uzvišenom i pažnja i briga kojom Uzvišeni daruje svoje robove na duhovnome putu.

neqāb (zastor, veo): prepreke koje zaljubljene odjeljuju od Voljenog i sputavaju na putu k Njemu.

nīstī (ništavilo): označava stepen iščeznuća duhovnog putnika na kome on od svoga bivstvovanja ništa nije u stanju prepoznati niti uvidjeti.

Nūr (svjetlost): u irfanskome svjetonazoru Uzvišeni Allah je zbiljska, apsolutna Svjetlost, sukladno kur'anskom stavku: "Allah je svjetlost nebesa i zemlje" (sura Nur:35).

ofoq (horizont, vidik): *ofoq-e mobīn* predstavlja jasni horizont – stupanj srca, dok je *ofoq-e e'ālā* posljednji stupanj duha.

ons (zbliženost): unutarnji užitak koji nastaje viđenjem Savršenstva Njegova.

pākbāzī (otvorenost, širokogrudnost): stanje u kojem duhovni putnik sve što postigne žrtvuje na Božijem putu i srcem se ne veže za postignuća.

pardeh (zavjesa, zastor, koprena, veo, zasun): prepreka između Voljenog i zaljubljenog bića. Sve što prekriva ono što je željeno.

paymāneh (časa, činija): srce istinskoga duhovnog pregaoca ispunjeno svjetlom spoznaje.

Peḡāleh (pehar, velika čaša): aluzija na Voljenog, kada salik čezne za Njegovim ukazanjem i znakovima.

pīr (starac): nekada u značenju muršida, a nekada *qutba* (duhovnog vodiča, autoriteta). Ponekad se koristi i u značenju uma i boema.

Pīr-e xarābāt: savršeni Vodič koji poziva svoga sljedbenika (učenika, murida) da ostavi običaje i nauku i vodi ga putem siromaštva i iščeznuća u Voljenom.

pīrmogān – vođa tarikata; duhovni vodič.

Qāb-e qausayn (odlomak kur'anske sure Al-Nağm, 9. stavak): stupanj bliskosti Uzvišenom.

qabz – (grč, stisak): potištenost koja se javlja kod duhovnog putnika nakon spoznaje o Božijoj svemoći.

Qadd wa qāmat (visina, stas): međusvijet koji dijeli svijet nužno postojećeg od svijeta kontingenata (potencijalno postojećih).

qalandar: osoba oslobođena od okova oba svijeta, koja je postigla savršenstvo u vlastitoj izdvojenosti od drugih ljudi; osoba koja nastoji urušiti sve obredne i običajne forme.

qotb: šejh, prvak, vrhovni predvodnik duhovnih putnika.

ramz (tajna, simbol); ezoterijsko značenje koje se krije iza egzoterijskog izražaja; znanje koje je dokučivo onima koji su ga doživjeli.

rand (vispren, promućuran, bohem, razuzdan, beštija): onaj koji je od sebe odstranio svaku vrstu mnoštva, egzoterijskih zbilja i određenja.

raqs (ples): specifični ritmični pokreti derviša u određenim uvjetima; kaže se i *sema*, kao ukupnost kretanja salika ka savršenstvu.

rezā (zadovoljstvo): otklanjanje teškoća sudbine i određenja.

reyā (dvoličnost, hinjena dobrotā): osobina onih koji čine dobra djela i bogoštovne obrede (bilo u njihovom vanjskom ili skrivenom aspektu) radi stvaranja, a ne radi Stvoritelja.

rūy (lice, lik): ona Božija očitovanja o kojima salik postigne znanje koje u njemu ostaje.

Sabā (istočni vjetar): pažnja, naklonost, dah Milostivog.

sabr: ne žaliti se na teškoće nikom osim Bogu.

sabū (ćup): ćup jedinstva u kojem su svakome dali njegov udio iz vrela Apsolutne emanacije.

sadr (grudi, prsa): ljudski duh (duša).

sā'eqah (munja): plamen ljubavi koji u jednome trenu sprži zaljubljenog.

Safā (čistota, bistrina): očišćenost srca od hrđe oholosti i zlobe; mjesto u Mekki kod Bejtullaha.

safar (putovanje, put): ustrajnost i usredotočenost srca Gospodararu; sinonim za *sayr*.

safīneh (lađa): ljudsko tijelo.

sāger (posuda, čaša vina); srce duhovnog putnika u kojem se odbijaju svjetlosne zrake iz svijeta Skrivenog.

Sahāb (oblak): Božija emanacija.

sahar (praskozorje): postaja na salikovom putovanju u kojoj on šapuće i moli.

sahw (razboritost, svjesnost); *sahw* i *sakr* dva su svojstva sluge Božijeg, sluge koji je pred Gospodarem sramežljiv, sve dok potpuno ne iščeznu njegova svojstva.

sālek (putnik): duhovni putnik, *homo viator*; onaj koji neprestano korača stazom koja vodi Bogu Uzvišenome.

samā': ples – ritmični pokreti ruku i nogu kao dio rituala.

Sāqī (krčmar): Apsolutni Izvor Svete Emanacije; u prenesenom značenju nekada je to i aluzija na savršenog vodiča u sufijском bratstvu i zakoniku.

sarāb (priviđenje, obmana): ovaj svijet i njegove blagodati.

sargašteḥ (izgubljen, smeten): stanje duhovne pometenosti, zapanjenosti na putu ka Bogu.

sa'y (nastojanje, trud): ubrzani hod od Safe do Merve, jedan je od obreda hadždža.

sāyeh (sjena, sjenka): vanjski svijet, akcidentalni svijet; pažnja, naklonost.

sayl (poplava): srce arifa preplavljeno duhovnim stanjima.

Sedrat al-montahā: ime drveta u Džennetu.

Serāt: Sirat ćuprija, most kojim na Dan proživljenja moraju proći sva stvorenja kako bi zakoračili u okrilje Božijeg zadovoljstva.

Sineh (grudi, prsa): Božiji atribut znanja.

soḥbat (govor, razgovor; duhovno druženje): jedan od adaba tarikata.

sokr (pijanstvo, opijenost): napuštanje svega izvanjskog i unutarnjeg i okretanje samo Jednoj Istini.

solūk (odlazak, hod): prolazak duhovnog putnika kroz određene etape i stupnjeve do konačnog sjedinjenja i utruća.

Sorūš (glasonoša, vjesnik): donositelj vijesti iz svijeta Skrivenog.

souma'eh (manastir): položaj individualizacije i apstrakcije (uzdignutosti) iznad svega osim Boga.

Šāhid: Očitovanje Boga; Savršen čovjek; muršid, evlija.

šahīd (osvjedočeni, onaj koji položi život na putu Istine): onaj koji iščezne obasjan zrakama očitovanja Voljenog.

šam' (svijeća): svjetlo Boga Uzvišenog; čovjekov bitak; batin; unutarnje djelo.

šarāb (vino): ljubav i želja u stanju potpune opijenosti Bogom.

šarāb - e ma'refat: vino spoznaje koju Bog podari onome kome On hoće.

šatah: riječi koje gnostik izgovara u stanju potpunog duhovnog zanosa i opijenosti; za nedostojne, slušanje takvog govora je teško i izaziva mnoge sumnje i poricanja.

šaydā: ljubavni zanos u kojem zaljubljeni potpuno zaboravlja sebe.

šayx: prvak tarikata, duhovni učitelj i vodič, muršid.

Šohūd: izravno očitovanje Istine. 'Ālem al-šohūd ('ālem al - šahādat) je mjesto osvjedočenja Istinitog.

šokr: zahvalnost na blagodatima izražena srcem i jezikom.

šouq (čežnja, želja): zbliženost sa očitovanjem Božijim iz želje za samim Bogom.

šūr (ushićenost, usplamtjelost): posebno stanje arifasalika prouzrokovano trajnim ponazočenjem ili halom; nekada se ovo stanje za arifa javlja u toku duhovnoga plesa (*samā'*); ime jedne od sedam drevnih iranskih muzičkih ljestvica.

tāb-e zolf: skrivanje (*katmān*) božanskih tajni; teškoće i prepreke na duhovnome putu.

taḡrīd (uklanjanje, odvajanje): stanje u kojem u srcu i duši putnika nema ničega osim Uzvišenog.

taḡallī (manifestacija, pokazanje, očitovanje): ono što od svjetlosnih zraka iz Skrivenoga svijeta obasja srce duhovnoga putnika. *Taḡallī* označava manifestaciju djela, imena, atributa i Biti Božije u biću salika.

talbīs (prekrivanje, skrivanje, varka): prikazivati nešto stvorenjima suprotno istini.

taqdīr (mjeriti, odrediti, određenje, sudbina): napuštanje vlastite slobode i izbora jer duhovni putnik zna da biva ono što Bog hoće; Božije predodređenje.

tasbīh: smatrati Boga čistim od svih atributa i materijalnih prispodoba i svega što nije dostojno Božije blizine.

tawakkol (oslanjanje, pouzdanje): povjerenje i oslanjanje u ono što je kod Boga i, istovremeno, prekidanje svake nade u ono što je u ljudskim rukama.

toubeh (povratak, obraćenje, pokajanje): napuštanje protivljenja Božijoj zapovjedi.

toufiq (urediti ili ostvariti sve potrebne uvjete za nešto): situacija u kojoj Bog Uzvišeni uredi poslove svoga roba na način kako On voli i kako je On zadovoljan.

Tūbā: ime za drvo u Džennetu; *Maqāme-e tūbā* – stupanj bliskosti sa Uzvišenim.

Tūr – *Tūr-e Sinā* – Sinajska planina; poznato brdo na kojem se Bog Uzvišeni pokazao Musau.

Wādī Ayman: dolina u kojoj je hazreti Musa, a.s., čuo Allahov poziv; ovaj naziv označava kod arifa duhovni put pročišćenja srca.

wağd (ushićenje, blaženstvo): kod arifa označava svaku stvar koja se u arifovom srcu javi bez ikakvog truda s njegove strane. Također označava brze i kratkotrajne blijeske svjetlosti.

wağh (lice): označava svojstvo Božijeg bića da nadahnjuje duhovne putnike.

watan (domovina): označava ustaljenje i nastanjivanje duhovnog putnika na određenom stepenu duhovnog putovanja.

welāyat (vladavina, upravljanje): u irfanskom svjetonazoru ovaj termin označava nastojanje Božijeg roba da dosegne stepen iščeznuća, njegovo iščeznuće u Istinitome i njegovo trajanje u Istinitom.

xāl (mladež): početak i utočište mnoštva; tačka jedinstva u kojoj skončavaju sva mnoštva.

xalvat (halvet; usamljenost, osama, samoća): osamljivanje sluge Božijeg sa svojim Gospodarom u srcu i umu, na način da onamo nikome drugom nema pristupa.

xammār (krčmar, vinar): savršeni pir i muršid.

xānekāh: mjesto okupljanja sufija i činjenja zikra.

xaymeh (čador, šator): stupanj zastora i svijeta Bitka.

xerqah: tvrda sukkena okrpana odjeća koju nose siromašni i derviši.

xezr: Odabrani sluga Božiji, kojega neki smatraju i jednim od glasonoša Božijih među Izrailićanima, a za druge je, ipak, samo vrli sluga Božiji. Prema kur'anском kazivanju (u kojem se, doduše, ne spominje njegovo ime) Uzvišeni Bog je zapovijedio Musau da ode kod Hidra i od njega stječe znanje.

Vječno živući vodič tarikata koji putnika napaja sa Vrela života i tako ga izvodi iz tame na svjetlo.

xeyāl (pomisao, umišljaj, predodžba): ovladavanje prohtjeva duše nad srcem salika.

xodbīnī (egoizam, samoljublje, sebičnost): stanje onog koji "ne vidi Boga".

xom (vrč, glinena posuda u kojoj se čuva vino ili sirće): početak duhovnog puta u kojem salik sazrijeva, vrijući poput uzavrelog vina.

xomxāneh (mjesto gdje se čuva vino tokom njegova vrenja): svijet očitovanja u srcu; niša ljubavi u srcu putnika.

Xoršīd (Sunce): zrake svjetla koje isijava Božije očitovanje; stupanj jedinstva.

xouf (strah, strepnja): jedna od postaja i stupnjeva puta ka Svijetu onostranome.

Yam (more): označava uzburkani okean postojanja koji alegorično predstavlja neizmjernu i sveobuhvatnu Božiju milost.

zāhed: asketa, pobožnjak, isposnik, ali i kvazi-pobožnjak koji se "ukrašava" samo vanjštinom vjerozakona.

zeker: sjećanje na Boga srcem ili jezikom.

zohd: ostavljanje blagodati ovog i budućeg svijeta i nemanje želje za njima.

Zolf (soluf, uvojak kose): skrivenost Njegova kojoj nema pristupa.

zolmatābād (nastamba tmine): alegoričan izraz za stvoreni svijet materijalne prirode; dunjaluk.

zolomāt (mn. od *zalmat* – mrak, tmina): ovaj svijet, dunjaluk.

Zonnār (konopac koji kršćanski svećenici nose oko vrata u znak sjećanja na Isaa, a.s.):

znak monolitnosti i pokornosti na putu izvjesnosti i jasne istine.

zouq (kušanje): unutarne čulo okusa, stanje uzrokovano očitovanjem i inicijacijom.

Nermin Hodžić

Ahmed Zildžić

BILJEŠKA O PREVODIOCU

PROF. DR. BEĆIR DŽAKA rođen je u Bukovici (opština Pljevlja) 1937. godine. Diplomirao je 1961. godine na grupi turski i arapski jezik Filozofskog fakulteta u Sarajevu, a 1963. godine izabran za asistenta na predmetu perzijski jezik na ovom fakultetu. Od 1964. do 1968. godine boravio je na specijalizaciji u Teheranu, gdje je 1968. godine odbranio doktorsku disertaciju pod naslovom *Jugoslovenska narodna epika i Firdusijeva Šahnama*. Po povratku u zemlju kao doktor perzijskog jezika i književnosti nastavlja rad na Filozofskom fakultetu, gdje ostaje sve do odlaska u penziju.

Svojim radovima, djelima i prijevodima iz perzijskog jezika i književnosti dao je veliki doprinos iranistici.

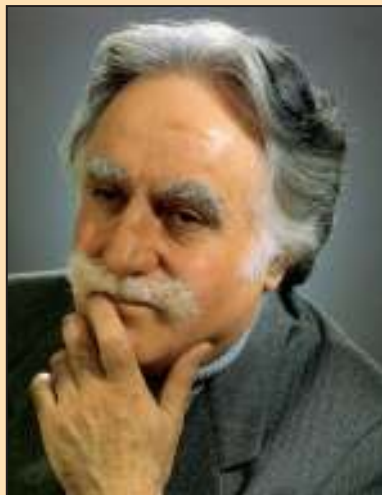
Od monografija koje je objavio posebno mjesto zauzima *Historija perzijske književnosti* (1997), *Savremena poezija Irana* (1979), te *Naša narodna epika i Firdusijeva Šahnama* (1976).

Iz prevodilačke djelatnosti prof. dr. Bećira Džake potrebno je izdvojiti prijevod djela Sejjida Huseina Nasra *Tri muslimanska mudraca* (1991), djelo klasične perzijske književnosti *Bahtijarnama* (1989), knjiga *Rumi, Hajam, Sadi, Hafiz: Četiri perzijska pjesnika* (1997), te *Iranske narodne bajke* (1978).

Autor je i brojnih radova iz oblasti perzijske književnosti, a izučavao je i književnu baštinu naših naroda na perzijskom jeziku.

BILJEŠKA O AUTORU SLIKA

PROFESOR MAHMUD FARSHCHIAN rođen je 24. januara 1930. godine u Isfahanu. Odrastao je u okruženju osebuje tradicionalne arhitekture i iranske umjetnosti. Njegov otac Hajj Gholam Reza trgovao je tepesima i bio vješt tkalac. Već kao petogodišnji dječak, profesor Farshchian iskazuje poseban afinitet prema slikarstvu, koji se u početku ogledao u “precrtavanju” motiva sa očevih tepiha. Pohađajući osnovnu školu, prva znanja o umjetnosti stiče kod eminentnog isfahanskog slikara Mirza Aqa Emami Esfahanya. Nakon osnovne škole, pohađa četverogodišnju Školu lijepo umjetnosti u Isfahanu, gdje je mao priliku učiti od genijalnog slikara, profesora ‘Isa Bahadorya, te ondje savlađuje vještine dizajna tepiha, minijature i tehziha, te slikarskih tehnika: ulje i akvarel. Nakon završene Akademije lijepih umjetnosti u Isfahanu, Farshchian odlazi u Evropu gdje se upoznaje sa djelima zapadnih umjetnika, a po povratku u Iran počinje

raditi u Ministarstvu za kulturu i umjetnost. Nakon toga, biva izabran za profesora slikarstva na Fakultetu lijepo umjetnosti Teheranskog univerziteta. U tome periodu nastaje većina njegovih djela.

Profesor Farshchian trenutno živi i djeluje u New Yorku. Njegovi radovi izloženi su u *The British Library*, *Freer Gallery of Art*, *Metropolitan Museum*, *Harvard University*, te mnogim drugim galerijama širom svijeta. Profesor Farshchian vremenom je izgradio sasvim novi specifičan stil umjetničkoga izraza, koji ga razdvaja od njegovih prethodnika u iranskoj minijaturi. Njegov stil odiše korištenjem raznovrsnih boja, sjajnim osjećajem za kreaciju, inovativnim rješenjima, te posebnim poimanjem prostora. Njegova djela inspirirana su religijskom literaturom, Kur’anom, kršćanskim i jevrejskim svetim spisima, te klasičnom perzijskom poezijom, gnozom i tasavvufom.

HAFIZ ŠIRAZI

DIVAN

(Hadže Šemsuddin Muhammed ibn Muhammed Hafiz Širazi: *DIVAN*)

prijevod na bosanski jezik
sa originalom na perzijskom jeziku

S perzijskog preveo:
Prof. dr. Bećir Džaka

Izdavač:
Naučnoistraživački institut "IBN SINA"
Potok 24, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina;
Tel. 23 36 41, Fax. 23 36 42
E-mail: otok@bih.net.ba
www.ibn-sina.net

Sarajevo, 2006. godine

Printed in IR Iran.

دیوان

حافظ

بیتج : دکتر حسین الجهی ، قشدری

علام خط سین مرخانے

انجمن نشر و پراگندگی ایران
انشارات کوش

آبانماه

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo
821. 222. 1 - I

ŠIRAZI, Šemsuddin Muhammed

Divan Hafiz : prijevod na bosanski jezik sa originalom na perzijskom jeziku / Hafiz Širazi : s perzijskog preveo Bećir Džaka ; [stilizacija teksta Amina Šiljak-Jesenković, Asmir Kujović, Muamer Kodrić ; ilustracije Mahmud Farschian]. - Sarajevo : "Ibn Sina", 2006. - XXI, 541 str. : ilustr. ; 31 cm

Pristup Hafizovoj poeziji / Taqi Pournamdaryan ; s perzijskog preveo Namir Karahalilović: str. XI -XXI. - Bilješka o prevodiocu : str. 540. - Bilješka o autoru slika : str. 541. Rječnik stranih, manje poznatih izraza / Namir Karahalilović, mubina Moker : str. 525-530. - Kratki pojmovnik irfanskih termina / Nermin Hodžić, Ahmed Zildžić: str. 533-539

ISBN 9958-9572-4-8

COBISS.BH-ID 14972934
